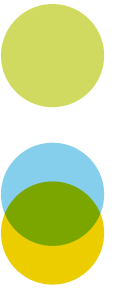

Regio Deal Parkstad Limburg

Intergenerationele overdracht van armoede

Colofon

© Neimed, Sociaal-Economisch Kenniscentrum

Niets uit deze uitgave mag op enige manier worden verveelvoudigd zonder voorafgaande schriftelijke toestemming.

Auteurs

dr. Inge Hooijen, drs. Ilse Schrijver, dr. Maja Ročak, prof. dr. Jol Stoffers
Uitgave november 2022

Neimed
Valkenburgerweg 177, 6419 AT Heerlen
Email: inge.hooijen@neimed.nl
Heerlen: Neimed

Inhoudsopgave

MANAGEMENTSAMENVATTING	4
Armoede in Parkstad Limburg	4
Intergenerationele overdracht van armoede	4
Vaardigheden van ouders, copingstrategie, de rol van het systeem en cruciale overdrachtmomenten	4
Oplossingen voor het voorkomen en bestrijden van intergenerationele armoede	5
1. INLEIDING	7
1.1 Onderzoeksmethode	8
1.2 Leeswijzer	8
2. OPGROEIEN IN ARMOEDE	9
2.1 Opgroeien in armoede in Parkstad Limburg	9
2.2 Armoede	12
2.2.1 Wat is armoede?	12
2.2.2 Hoe ontstaat armoede?	13
2.2.3 Wie groeit er op in armoede?	13
2.2.4 Wat betekent het om op te groeien in armoede?	13
2.3 Intergenerationele overdracht van armoede	14
2.4 Factoren die van invloed zijn op intergenerationele overdracht van armoede	17
2.5 Relevante stakeholders bij het doorbreken van intergenerationele armoede	17
2.6 Interventies	18
3. RESULTATEN FOCUSGROEPEN	20
3.1 Wat is (intergenerationele overdracht van) armoede?	20
3.2 Welke factoren beïnvloeden de intergenerationele overdracht van armoede?	20
3.3 Wat zijn de cruciale overdrachtmomenten van intergenerationele armoede?	23
3.4 Welke (beleids)interventies kunnen ingezet worden om de overdracht van intergenerationele armoede te voorkomen en te bestrijden?	24
4. CONCLUSIE	26
Wat is (intergenerationele overdracht van) armoede en welke factoren beïnvloeden de intergenerationele overdracht van armoede?	26
Wat zijn de cruciale overdrachtmomenten van intergenerationele armoede?	27
Welke (beleids)interventies kunnen ingezet worden om de overdracht van intergenerationele armoede te voorkomen en te bestrijden?	27
LITERATUURLIJST	29
BIJLAGE 1: Overzicht participanten focusgroepen september 2022	35
BIJLAGE 2: Achtergrondinformatie – Aandeel kinderen in bijstandsgezinnen	36
BIJLAGE 3: Risicofactoren en Beschermende Factoren Intergenerationele Overdracht van Armoede	37

Managementsamenvatting

Het doel van de Regio Deal Parkstad Limburg is een duurzame, vitale en levenskrachtige regio te realiseren. Een van de uitdagingen die hierbij het hoofd geboden wordt is armoede. Recente ontwikkelingen, zoals de coronacrisis en stijgende energieprijzen zetten het onderwerp armoede des te meer bovenaan de politieke en maatschappelijke agenda.

Armoede in Parkstad Limburg

In 2020 groeit ruim 14% van de kinderen in de gemeente Heerlen (Parkstad Limburg) op in een bijstandsgezin. Een fors hoger percentage, dan de gemiddeld 6% in de provincie Limburg en in Nederland (RIGO, berekeningen op basis van microdata van het CBS, 2020). Niet in elke buurt en wijk is de mate van armoede gelijk. Zo groeit in gemeente Heerlen in de buurt Heerlerbaan-Oost 23% van de kinderen (0 tot 18 jaar) op in een bijstandsgezin, tegenover 1% in de buurten Caumerveld en Douve Weien (RIGO, berekeningen op basis van microdata van het CBS, 2018). Tevens is de laatste jaren de kans op langdurige armoede (4 jaar of langer een laag inkomen) toegenomen (SER, 2021). In Parkstad Limburg leeft in 2020 binnen de gemeente Heerlen het hoogste percentage (5,5%) van de inwoners in langdurige armoede (CBS armoedemonitor, 2020). Het probleemveld is omvangrijk en wordt doorgegeven van generatie op generatie (Ter Weel et al., 2019; Visser, 2019).

Intergenerationele overdracht van armoede

Uit eerder onderzoek (Harper et al., 2003; Najman et al., 2018) blijkt dat armoede wordt overgedragen van generatie op generatie. Dit wordt intergenerationele overdracht van armoede genoemd. Intergenerationele armoede wordt veroorzaakt door interne en externe factoren op verschillende niveaus (micro, meso en macro). Hierdoor zijn er diverse momenten en gebeurtenissen van invloed op intergenerationele overdracht, en is er sprake van een continue veranderende context.

Tevens is niet bekend wat er precies wordt overgedragen, wat de cruciale overdrachtmomenten zijn, alsmede wat de richting (van (groot)ouders op kinderen en vice versa) van deze intergenerationele overdracht is. Duidelijk is wel dat het leven in armoede een grote invloed heeft op het leven van ouders en kinderen. Een gebrek aan inkomen heeft invloed op nagenoeg alle andere onderdelen van brede welvaart. Armoedeproblematiek is een complexe uitdaging welke vraagt om een integrale aanpak waarbij de relatie met andere domeinen, zoals onderwijs, gezondheid en de arbeidsmarkt (zie o.a. Jansen, 2022; Schouten, 2022) gelegd wordt.

Vaardigheden van ouders, copingstrategie, de rol van het systeem en cruciale overdrachtmomenten

In het kader van de Regio Deal Parkstad Limburg is Neimed, Sociaal-Economisch Kenniscentrum door Parkstad Limburg gevraagd om kwalitatief onderzoek te verrichten naar de intergenerationele overdracht van armoede, de cruciale overdrachtmomenten van armoede van ouders op kinderen en mogelijke beleidsinterventies. Dit wordt gedaan aan de hand van deskresearch, literatuuronderzoek en twee focusgroepen met onderzoekers, beleidsmakers en professionals. De kwantitatieve datastroom is uitgevoerd door RIGO Research en Advies en wordt in deze rapportage gebruikt ter onderbouwing.

Uit de focusgroepen komt onder andere naar voren dat enkel financiële stress nog geen gevolgen hoeft te hebben op de intergenerationele overdracht van armoede. Juist de optelsom van achterstanden die overgedragen worden, bepaalt de effecten op kinderen. Onder andere de mate waarin ouders vaardigheden zoals geletterdheid en gecijferdheid bezitten blijkt bepalend voor hoe het gaat met de kinderen. Hoewel financiële stress en schulden invloed hebben, blijken life events van grotere invloed.

Ook is naar voren gekomen dat veel mensen in armoede een afwachtende of ondersteuning zoekende copingstrategie hanteren bij het omgaan met armoede, omdat een gevoel van urgentie om uit de armoede te raken vaak blijkt te ontbreken. Hier speelt onder andere zelfvertrouwen een grote rol, gebrek aan zelfvertrouwen maakt het lastiger een proactieve copingstrategie te hanteren. Door positieve resultaten in beeld te brengen, en niet alleen de nadruk te leggen op wat er nog moet gebeuren, krijgt het kind vertrouwen in eigen kunnen. Dit is een goede basis om verder te komen en diens verwachtingen te verhogen. Het aanleren van nieuwe copingstrategieën wordt gezien als wenselijk, zo kan er bijvoorbeeld meer preventief worden gewerkt.

De resultaten van de focusgroepen laten ook zien dat verwachtingen van ouders en andere mensen in het systeem, zoals leerkrachten, worden gekleurd door eigen ervaringen in de samenleving. Verwachtingen uit de eigen cultuur en directe omgeving spelen een grote rol. Bijvoorbeeld, ouders met een lage opleiding verwachten minder prestaties van hun kinderen, los van de cognitieve capaciteiten. Het systeem waarin het kind zich beweegt is cruciaal, familie, vrienden, school, de buurt en de gekozen rolmodellen hebben verwachtingen, bieden of onthouden steun, begeleiding en mogelijkheden. Naast het belang van het systeem worden cruciale overdrachtsmomenten in dit onderzoek benoemd door de participanten van de focusgroepen. De cruciale overdrachtsmomenten zijn 1) tijdens de zwangerschap, 2) life events, 3) de overstap van primair naar voortgezet onderwijs, 4) de keuze om te stoppen met school, 5) het moment waarop kinderen zich gaan vergelijken met anderen, 6) de overstap van onderwijs naar de arbeidsmarkt. Dit onderzoek is het eerste onderzoek dat de cruciale overdrachtsmomenten van intergenerationele armoede onderzocht en vult hiermee een hiaat in de literatuur.

Oplossingen voor het voorkomen en bestrijden van intergenerationele armoede

Het doorbreken van intergenerationele armoede vraagt om een geïntegreerde aanpak, waar integraal en duurzaam beleid nodig is op verschillende niveaus (SER, 2017; Van der Hoff et al., 2021; Visser, 2019). Tevens is het van belang om programma's gericht op het doorbreken van intergenerationele armoede zorgvuldig te volgen. Dit geeft op lange termijn inzicht in de werking van de programma's. Om intergenerationele overdracht van armoede kwantitatief in kaart te brengen zijn tevens longitudinale studies van belang om causale verbanden aan te tonen.

Er moet aandacht zijn voor de ruimtelijke indeling van wijken en buurten, zodat deze aantrekkelijk zijn voor een diverse groep mensen. Mensen uit dezelfde wijk of buurt hebben vaak vergelijkbare problemen, waardoor het lastiger is om uit de armoede te komen (Van der Hoff et al., 2021). Inwoners kennis laten maken met de mogelijkheden en voorzieningen die een buurt biedt, en zorgen dat zij deze kunnen gebruiken kan een positief effect hebben op de economische situatie van een huishouden (Visser, 2019).

Het vergroten van de woordenschat wordt gezien als meest essentieel. De woordenschat kan onder andere vergroot worden door zo vroeg mogelijk te starten met (gratis) kinderopvang, voor te lezen op school of in de bieb en door ouders te stimuleren voor te lezen.

In alle leeftijdscategorieën hebben vrouwen een grotere kans op armoede (Europees Instituut voor gendergelijkheid, 2017), welke rol intergenerationele overdracht hierbij speelt is nog niet in kaart gebracht. Om adequatere programma's op te stellen is verder onderzoek naar de rol van gender bij intergenerationele overdracht van armoede relevant.

Daarnaast lijken diverse (beleids)maatregelen als bijeffect te hebben dat mensen in armoede komen, dan wel blijven (zie ook Schrijver et al., 2020). Zo ontstaan volgens de Nationale ombudsman grote financiële problemen door het complexe stelsel van toeslagen en inkomensvoorzieningen (Van Dooren, 2015). Nader onderzoek naar de rol van instituties bij de overdracht en het in stand houden van armoede is hiermee opportuun.

Tot slot is het van belang om bewoners van een regio bij de regionale beleidsvorming en -uitvoering te betrekken. Beleidsrichtingen en de daaruit vloeiende interventies gaan per slot van rekening over het welzijn van de inwoners (Evenhuis et al., 2020).

De resultaten van deze rapportage bieden regionale beleidsmakers en partners in de regio een eerste inzicht om interventies, integrale programma- en projectplannen in Stadsregio Parkstad Limburg te ontwikkelen en/of bij te sturen in het kader van de Regio Deal.

1. Inleiding

In de kabinetsperiode 2018-2021 heeft de Rijksoverheid middelen beschikbaar gesteld om de regionale brede welvaart te stimuleren: de Regio Deals. De Regio Deal Parkstad Limburg is in 2019 van start gegaan. Regio Deals kenmerken zich door maatwerk en een integrale aanpak van meervoudige regionale opgaven en hebben tot doel de brede welvaart in regio's te vergroten. Met het gemeenschappelijke doel om van Parkstad Limburg een duurzame, vitale en levenskrachtige regio te maken, werken diverse partijen, waaronder Provincie Limburg, Stadsregio Parkstad Limburg, regionale kennisinstellingen en bedrijven, intensief samen (Ročak et al., 2021).

Om deze duurzame, vitale en levenskrachtige regio te bereiken, zal een aantal uitdagingen het hoofd moeten worden geboden. Een daarvan is armoede. In 2020 groeit in Heerlen 1 op de 7 kinderen (0 tot 18 jaar) (13,3%) op in een bijstandsgezin, tegenover 1 op de 11 kinderen (9,4%) in Parkstad Limburg en 1 op de 16 kinderen in Provincie Limburg (6,5%) en in Nederland (6,2%) (RIGO, berekeningen op basis van microdata van het CBS, 2020). Armoede is aan de orde van de dag in diverse buurten en wijken in Parkstad Limburg. De mate van armoede verschilt sterk per buurt en wijk. Zo groeit in 2018 in gemeente Heerlen in de buurt Heerlerbaan-Oost 23% van de kinderen (0 tot 18 jaar) op in een bijstandsgezin, tegenover 1% in de buurten Caumerveld en Douve Weien.

Inkomen, of een gebrek daaraan (armoede) heeft invloed op nagenoeg alle andere onderdelen van brede welvaart. De financiële mogelijkheden van een individu of gezin hebben invloed op de mogelijkheid tot het bevredigen van (consumptieve) behoeften en investeringen op het gebied van andere thema's, zoals milieu, gezondheid en onderwijs (Hardus et al., 2022). De regio staat voor een forse uitdaging. De problematiek is groot en wordt overgedragen van generatie op generatie (Ter Weel et al., 2019; Visser, 2019).

Het leven in armoede heeft een enorme impact op het leven van ouders en kinderen. Ontwikkelingen in de afgelopen drie jaar (2019-2022), zoals de coronacrisis en stijgende energieprijzen zetten het onderwerp bovenaan de politieke en maatschappelijke agenda (zie o.a. Schouten, 2022). De problematiek van armoede is complex en vraagt om een integrale aanpak waarbij armoede bekeken moet worden in relatie tot problemen op andere domeinen, zoals gezondheid (o.a. diabetes en hartfalen), onderwijs (o.a. voortijdig schoolverlaten) en de arbeidsmarkt (o.a. werkloosheid; Hardus et al., 2022; Visser, 2019).

Neimed, Sociaal-Economisch Kenniscentrum, is in het kader van de Regio Deal Parkstad Limburg door Parkstad Limburg gevraagd om kwalitatief onderzoek te verrichten naar de intergenerationele overdracht van armoede, de cruciale overdrachtsmomenten van armoede van ouders op kinderen en mogelijke beleidsinterventies. De kwantitatieve datastroom is uitgevoerd door RIGO Research en Advies.

De resultaten van deze rapportage bieden regionale beleidsmakers en partners in de regio een eerste inzicht om interventies, integrale programma- en projectplannen in Stadsregio Parkstad Limburg te ontwikkelen en/of bij te sturen in het kader van de Regio Deal.

1.1 Onderzoeksmethode

Het doel van dit rapport is om op basis van actuele kennis een beter inzicht te krijgen in de preventie en bestrijding van de intergenerationele overdracht van armoede. De onderzoeksvragen zijn als volgt:

- Wat is (intergenerationele overdracht van) armoede?
- Welke factoren beïnvloeden de intergenerationele overdracht van armoede?
- Wat zijn de cruciale overdrachtmomenten van intergenerationele armoede?
- Welke (beleids)interventies kunnen ingezet worden om de overdracht van intergenerationele armoede te voorkomen en te bestrijden?

1. Deskresearch en literatuuronderzoek

Om meer inzicht te krijgen in het thema van intergenerationele overdracht van armoede, is kennis genomen van relevante wetenschappelijke literatuur en beleidstheorie en -praktijk.

2. Kwantitatieve gegevens

De kwantitatieve datastroom is uitgevoerd door RIGO Research en Advies. RIGO Research en Advies heeft onder andere de indicator voor armoede (aandeel kinderen in bijstandsgezinnen) kwantitatief in beeld gebracht.¹ Deze indicator geeft een beeld van het aandeel kinderen in bijstandsgezinnen in gemeenten in Parkstad Limburg in 2020 en in wijken en buurten in Parkstad Limburg in 2018. Het onderscheid tussen wijken, buurten en gemeenten is van belang, omdat bijvoorbeeld buurten op buurtniveau zeer negatief kunnen scoren op de indicator armoede, terwijl op gemiddelden van gemeenten deze achterstandsposities minder waarneembaar zijn. De indicator geeft geen kwantitatieve informatie over de intergenerationele overdracht van armoede van families in Parkstad Limburg.

3. Focusgroepen

De resultaten van de deskresearch, literatuuronderzoek en kwantitatieve gegevens worden aangevuld met de resultaten van twee focusgroepen om informatie uit meerdere bronnen te genereren. Het onderzoek kent een inductieve, kwalitatieve cross-sectionele onderzoeksstrategie, waarbij gebruik wordt gemaakt van focusgroepen. Focusgroepen hebben als voordeel dat in betrekkelijk beperkte tijd een gesprek wordt gevoerd met een groep participanten die veel kennis van het onderwerp in de betreffende context hebben (Van Dolderen et al., 2017). Daarnaast leiden focusgroepen tot dieper en meer doordachte inbreng van de participanten vergeleken met interviews (Finch et al., 2014). Er hebben in totaal negen personen deelgenomen, verdeeld over twee focusgroepen. Deze hebben plaatsgevonden in september 2022. De participanten zijn 4 onderzoekers, 2 beleidsmakers en 3 professionals.

1.2 Leeswijzer

Deze rapportage is als volgt opgebouwd: hoofdstuk 2 bespreekt kwantitatieve gegevens over (langdurige) armoede in Parkstad Limburg en bevat een literatuurstudie over (intergenerationele overdracht van) armoede. Hoofdstuk 3 bespreekt de resultaten uit twee focusgroepen over de intergenerationele overdracht van armoede. Het laatste hoofdstuk beschrijft de conclusie en geeft aanbevelingen voor beleidsmakers rondom het doorbreken van intergenerationele overdracht van armoede.

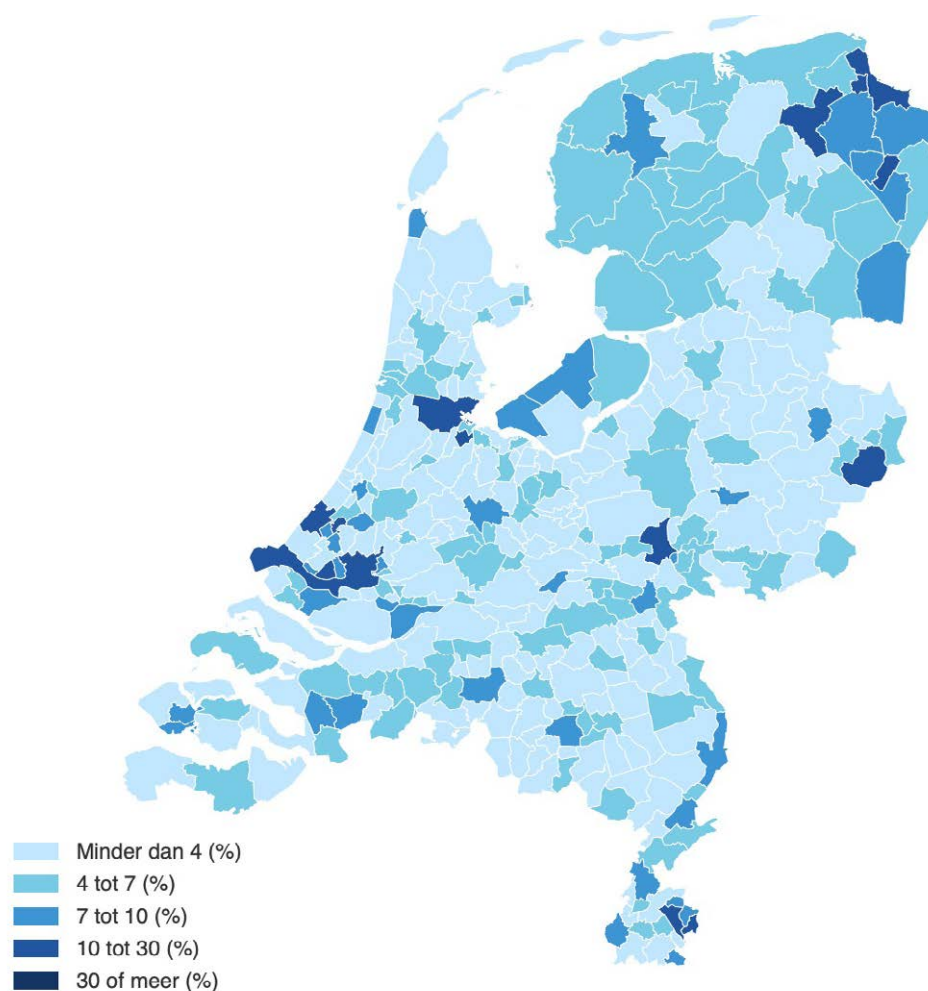
¹ Zie <https://transformatieparkstad.nl/>

2. Opgroeien in armoede

2.1. Opgroeien in armoede in Parkstad Limburg

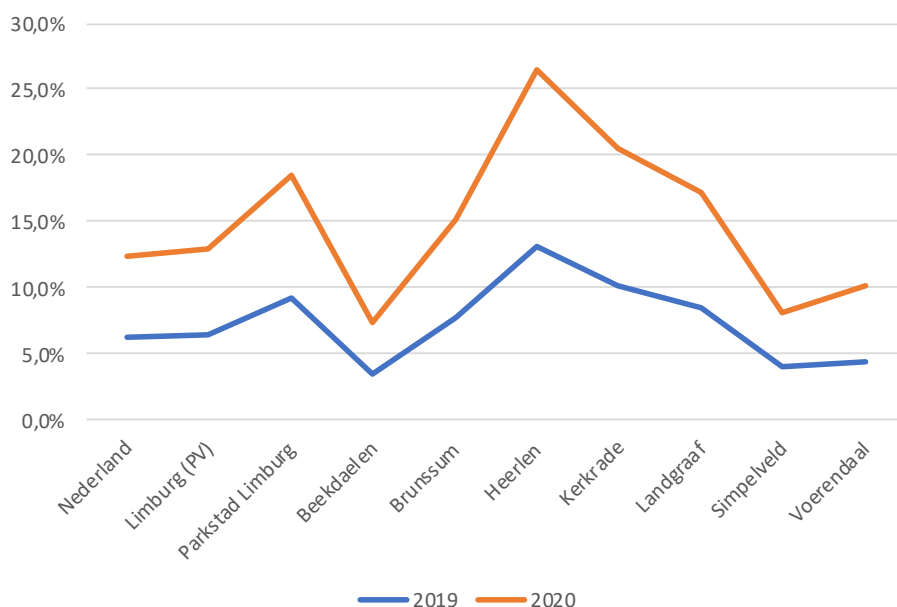
Tussen 2019 en 2020 is het aandeel kinderen (0 tot 18 jaar) dat opgroeit in een bijstandsgesin met 6,2% en 6,5% gelijk gebleven in respectievelijk Nederland en Provincie Limburg. In de meeste gemeenten in Parkstad Limburg steeg het aandeel kinderen dat leeft in een gezin dat moet rondkomen van een bijstandsuitkering tussen 2019 en 2020 met gemiddeld 0,2%. De gemeente Heerlen telt in 2020 met 13,3% het hoogste aandeel kinderen dat opgroeit in een bijstandsgesin binnen Parkstad Limburg (RIGO, berekeningen op basis van microdata van het CBS, 2020).²

Figuur 1: Minderjarige bijstandskinderen, 31 december 2020 (CBS, 2021a)

² De bijstandsnorm voor alleenstaande jongeren bedroeg in 2020 € 260 per maand indien zij onder de 21 jaar zijn. De bijstandsnorm voor alleenstaanden van 21 jaar of ouder (tot pensioengerechtigde leeftijd) bedraagt € 1.052. Gehuwden tot 21 jaar ontvangen volgens de bijstandsnorm € 520, gehuwden van 21 jaar of ouder ontvangen € 1.503. Pensioengerechtigden ontvangen in 2020 als zij alleenstaand zijn € 1.176 en als zij gehuwd zijn € 1.595. (<https://www.sociaalverhaal.com/hogte-bijstandsuitkering-2020/>)

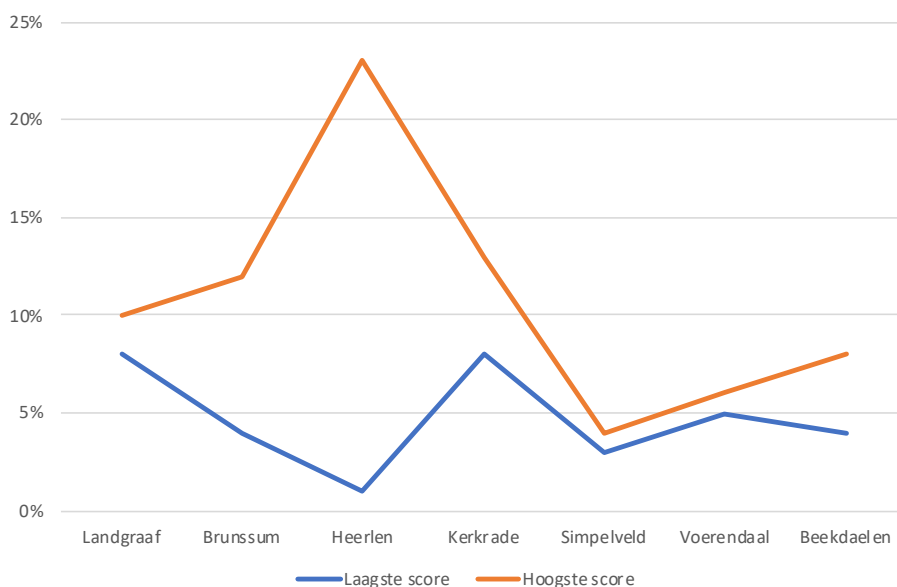
Figuur 2: Aandeel kinderen (0-18 jaar) in bijstandsgezinnen in 2019 en 2020 (RIGO, berekeningen op basis van microdata van het CBS, 2020).

De mate van armoede verschilt sterk per buurt en wijk in Parkstad Limburg. Het grootste verschil in percentages tussen buurten is met 22% te vinden in gemeente Heerlen, gevolgd met 8% in gemeente Brunssum. In de buurt Heerlerbaan-Oost in gemeente Heerlen groeit 23% van de kinderen (0 tot 18 jaar) op in een bijstandsgezin in 2018, tegenover 1% in de buurten Caumerveld en Douve Weien in dezelfde gemeente. In diverse buurten in gemeente Brunssum, zoals Op gen Hoes, Schuttersveld en Bouwberg, groeit 12% van de kinderen op in een bijstandsgezin in 2018, tegenover 4% in o.a. de buurten Langenberg en De Struiken in Brunssum.³ In bijlage 2 is meer informatie te vinden over het aandeel kinderen in bijstandsgezinnen in de buurten in Parkstad Limburg.

³ Let op: de gegevens op buurtniveau over het aantal kinderen (0-18 jaar) dat opgroeit in een bijstandsgezin gaan over 2018, terwijl de gegevens op gemeenteniveau over 2019 en 2020 gaan.

Figuur 3: Verschil in het aandeel kinderen (0-18 jaar) in bijstandsgezinnen in 2018 in buurten van de gemeenten in Parkstad Limburg (RIGO, berekeningen op basis van microdata van het CBS, 2018).

Een huishouden kan kortdurend in armoede zitten, bijvoorbeeld door verlies van een baan, of langdurig. De laatste jaren is kortdurende armoede in Nederland gedaald, echter de kans op langdurige armoede neemt toe (SER, 2021). Indien een huishouden vier jaar of langer een laag inkomen heeft (netto € 1.100 per maand of lager voor alleenstaanden van 21 jaar of ouder, of €1550 voor een paar in bedragen van 2020), wordt gesproken over langdurige armoede (CBS, 2020). Binnen Parkstad Limburg is het percentage langdurige armoede het hoogste in Heerlen (5,5%). Zie tabel 1.

Tabel 1: Langdurige armoede in 2020 (CBS, 2020)

GEMEENTE IN PARKSTAD LIMBURG	% LANGDURIGE ARMOEDE
Beekdaalen	1,9%
Brunssum	3,2%
Heerlen	5,5%
Kerkrade	5,0%
Landgraaf	3,3%
Simpelveld	1,9%
Voerendaal	1,5%

Notitie: Een laag inkomen is een inkomen dat, omgerekend naar een netto inkomen van een alleenstaande, een lagere koopkracht vertegenwoordigt dan een bedrag van € 13.250 per jaar, € 1.100 per maand (in bedragen van 2020). Een huishouden heeft een langdurig laag inkomen als het 4 jaar of langer een laag inkomen heeft (CBS, armoedemonitor, 2020).

Binnen Heerlen zijn grote verschillen tussen buurten en wijken. Zo heeft in 2019 11,9% van de huishoudens in Meezenbroek te maken met langdurige armoede, en 12,6% van de huishoudens op het dr. Schaepmanplein en omgeving, terwijl in de buurt Husken slechts 0,7% van de huishoudens in 2019 te maken had met langdurige armoede (CBS, 2020). Eenmaal langdurig arm, is de kans om uit de armoede te komen zeer klein (Wildeboer Schut & Hoff, 2016).

Opgroeien in armoede heeft invloed op de ontwikkeling van kinderen en daarmee op de kansen en mogelijkheden als volwassene (Franken et al., 2016; Hulme et al., 2001; Visser, 2019). Iemand die opgroeit in armoede, heeft een verhoogde kans als volwassene ook armoede te kennen (Hulme et al., 2001; Visser, 2019). In dit verband wordt gesproken over intergenerationele overdracht van armoede (Middag & Notten, 2022). Meer duidelijkheid over hoe en wanneer deze overdracht plaatsvindt, kan beleidsmakers helpen beleid te ontwikkelen om intergenerationele overdracht van armoede te voorkomen en te bestrijden.

2.2 Armoede

2.2.1 Wat is armoede?

Armoede is een complex begrip (Guddens et al., 2020). In Nederland worden diverse definities van het begrip 'armoede' gehanteerd (CBS, 2021b; Madern, 2015), alsook verschillende referentiebudgetten om de hoogte van de armoedegrens te bepalen (Van der Hoff et al., 2021, p. 10). "Dat armoede in West-Europese landen [...] niet zozeer een kwestie van fysiek overleven is, maar veeleer in relatie staat tot het algemeen welvaartsniveau van de samenleving, daarover bestaat grotendeels wel overeenstemming" (CBS, 2021b, p. 11). De meest gebruikte criteria in Nederland om armoede te bepalen zijn de beleidsmatige inkomensgrens, de Europese inkomensgrens, de budgetgrens van het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) en de lage-inkomensgrens van het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) (CBS, 2021b; Madern, 2015).

In Nederland is er een vastgesteld minimum inkomen.⁴ Indien iemand minder dan het vastgesteld minimum inkomen heeft, is er sprake van absolute armoede. Mensen met een inkomen lager dan het vastgestelde minimum inkomen beschikken niet over de financiële middelen die in Nederland als minimaal worden gezien om in leven te blijven (Wildeboer Schut & Hoff, 2016).⁵ Werken blijkt geen garantie om uit de armoede te geraken (Kalthoff, 2020). En eenmaal langdurig arm, blijkt het lastig uit armoede te komen (Hulme et al., 2001; Wildeboer Schut & Hoff, 2016).

Er is sprake van relatieve armoede als iemand minder heeft ten opzichte van de ander. Dit maakt armoede contextgebonden. Toch zit er een verschil tussen weinig inkomen en armoede: er is sprake van armoede als de persoon in kwestie zichzelf arm voelt (Guddens et al., 2020). Uit onderzoek van Guddens et al. (2020) komt naar voren dat mensen met weinig inkomen benadrukken dat armoede geen kenmerk is van een persoon, maar van de situatie waar iemand in zit. Iemand is geen arme, maar heeft een financieel tekort.

⁴ Vanaf 1 juli 2022 is het sociaal minimum brutobedrag voor een alleenstaande van 21 jaar en ouder € 1266,29 per maand (<https://www.uvw.nl/particulieren/bedragen/detail/sociaal-minimum>)

⁵ Er kan onderscheid gemaakt worden tussen absolute en relatieve armoede (Hulme et al., 2001). Bij absolute armoede valt het inkomen beneden de minimale vereisen om in leven te blijven.

2.2.2 Hoe ontstaat armoede?

Armoede kent zowel interne als externe oorzaken op verschillende niveaus (SER, 2017). Zo zijn op individueel niveau (microniveau) interne oorzaken van armoede het ontbreken van vaardigheden, zelfvertrouwen, gezondheid, en schaamte. Externe oorzaken op individueel niveau zijn persoonlijke gebeurtenissen (life events), zoals ziekte, baanverlies, echtscheiding en gezinsuitbreiding. Op mesoniveau werken een gebrekkige structuur en het disfunctioneren van instituties, denk hierbij aan de toeslagen-affaire, armoede in de hand. Daarnaast spelen op dit niveau vooroordelen bij instanties en media, wat de Sociaal-Economische Raad (SER) (2017) ziet als externe oorzaken van armoede op mesoniveau. Op het niveau van de samenleving, het macroniveau, werken interne oorzaken zoals ongelijke inkomens en vermogensverdeling armoede in de hand. Daarnaast spelen op dit niveau ook externe oorzaken, die gevonden worden in economische, maatschappelijke en demografische ontwikkelingen. Hierbij kan gedacht worden aan economische crisissen, de coronacrisis, de stijging van de energieprijzen, robotisering en een veranderende samenstelling van de bevolking, bijvoorbeeld door vergrijzing van de bevolking.

2.2.3 Wie groeit er op in armoede?

Niet iedereen in Nederland loopt hetzelfde risico om in (langdurige) armoede te komen. "Huishoudens met een migratieachtergrond, een laag opleidingsniveau en weinig werkervaring hebben een hoger risico op armoede. Kinderen van gezinnen met deze kenmerken hebben vervolgens ook een hoger risico op armoede" (Van der Hoff et al., 2021, p. 12). Bijvoorbeeld, kinderen die deel uitmaken van een gezin met een niet-westerse achtergrond, leven in bijna een kwart van de gevallen in armoede, als gevolg van een laag inkomen van de hoofdkostwinner. Deze gezinnen hebben vaker (13%) te maken met een langdurig laag inkomen (CBS, 2019). Ook kinderen die opgroeien in eenoudergezinnen hebben een grotere kans om op te groeien in armoede, zeker als dit ook nog een groot gezin (drie of meer kinderen) is (CBS, 2019). 20,7% van de eenoudergezinnen met minderjarige kinderen moest in 2018 rondkomen van een laag inkomen, waarvan 7,5% al minstens vier jaar achter elkaar een laag inkomen had.

De SER (2017) geeft aan dat in absolute aantallen de grootste groep kinderen die opgroeien in armoede werkende ouders heeft. Hoff (2017) laat zien dat meer dan de helft van de kinderen die opgroeien in armoede deel uitmaken van een gezin waar loon of winst de belangrijkste inkomstenbron is.

2.2.4 Wat betekent het om op te groeien in armoede?

Uit eerder onderzoek (Kalthoff, 2020) blijkt dat opgroeien in armoede negatief van invloed is op het welbevinden van kinderen. Als er armoede is in het gezin, dan loopt het kind een groter risico op sociale uitsluiting, vooral als er naast armoede sprake is van een lager opleidingsniveau, meerdere kinderen in het gezin en/of het ontvangen van een bijstandsuitkering. Kinderen missen door geldgebrek bepaalde essentiële zaken, zoals kleding, en er is geen geld om deel te nemen aan activiteiten, zoals verjaardags-feestjes, sport- en culturele activiteiten (Kalthoff, 2020). Hierdoor is er onvoldoende sociale participatie, wat negatief van invloed is op het sociaal kapitaal (Nys & Van Cauwenberghe, 2019). Ook groeien kinderen vaker op in onveilige(re) buurten met meer criminaliteit en een lager voorzieningenniveau, waardoor zij zich minder veilig voelen en minder mogelijkheden hebben om gebruik te maken van voorzieningen, zoals zwembaden, bibliotheken etc. (Kalthoff, 2020). Mensen uit dezelfde wijk of buurt hebben vaak vergelijkbare problemen, waardoor het lastiger is om uit de armoede te komen (Van der Hoff et al., 2021).

Zowel volwassenen als kinderen ontwikkelen copingstrategieën (Hulme et al., 2001; Visser, 2019) om met armoede om te gaan. Deze strategieën kunnen, hoewel ze goed werken in situaties van armoede, problematisch zijn in andere contexten en zo iemand 'gevangen' houden in armoede. Deze copingstrategieën verklaren aan de ene kant waarom veel kinderen die opgroeien in armoede het toch fijn hebben (Hopman & Jong, 2019). Aan de andere kant bieden ze een verklaring waarom mensen in armoede blijven (Hulme et al., 2001).

Copingstrategieën doen zich voor op drie niveaus: (a) het probleem; (b) de emotie; (c) het onderwerp (Stephenson et al., 2016). Ouders geven de eigen copingstrategieën door aan kinderen, doordat kinderen de omgeving leren begrijpen door de ogen van hun ouders. Elke copingstrategie bestaat uit deze drie niveaus.

Op het niveau van het probleem zijn er drie varianten. De eerste variant is actief op zoek gaan naar een oplossing voor het probleem, en het uitvoeren van deze oplossing. De tweede variant bestaat uit hopen dat er een oplossing komt. De derde variant bestaat uit het zoeken naar ondersteuning om het probleem op te lossen.

Op het niveau van emotie bestaan er vier reacties. De eerste mogelijke reactie is reageren vanuit de primaire emotie die men voelt. De tweede mogelijke reactie is de schuld leggen bij zichzelf of anderen. De derde mogelijke reactie is het verleggen van de focus naar andere problemen in plaats van het hoofdprobleem. De vierde mogelijke reactie is het ontkennen van het probleem, of een geruststellende reactie.

Op het niveau van het onderwerp kunnen mensen op verschillende onderwerpen een andere copingstrategie ontwikkelen. Kinderen gaan om met de situatie waarin zij opgroeien op basis van door de ouders aangeleerde copingstrategieën (Visser, 2019). Op het moment dat de kinderen niet in aanraking komen met andere leefomgevingen en/of andere copingstrategieën, wordt het moeilijker om uit armoede te komen (Wadsworth et al., 2011). Tegelijkertijd ervaart een kind dat een andere copingstrategie hanteert dan de ouder meer stress (bijvoorbeeld het kind hanteert een proactieve copingstrategie en wil graag een opleiding afronden om uit armoede te komen, terwijl de ouder heeft geaccepteerd dat er nu eenmaal armoede is, en daar de samenleving de schuld van geeft) (Visser, 2019). Grofweg zijn er drie verschillende copingstrategieën bij ouders in armoede te onderscheiden (Russel et al., 2008): de veerkrachtige ouder, die de omstandigheden waaronder geleefd wordt als overwegend positief beleeft; de strijdvaardige ouder, die soms tevreden is, en soms perioden van stress kent; de terneergeslagen ouder, die continu stress ervaart.

2.3 Intergenerationele overdracht van armoede

Onderzoek toont aan dat armoede wordt doorgegeven van generatie op generatie (Harper et al., 2003; Najman et al., 2018). Dit wordt intergenerationele overdracht van armoede genoemd. Bij intergenerationele armoede blijft de sociaal-economische positie (SES) ongewijzigd in vergelijking met eerdere generaties. In dit literatuuronderzoek gaan we ervan uit dat armoede wordt overgedragen van de oudere generatie op de jongere generatie. Er is echter onduidelijkheid over de richting van de intergenerationele overdracht van armoede. Wordt armoede overgedragen van oudere generaties naar jongere generaties, gaat de overdracht van jongere naar oudere generaties of wellicht van grootouders naar kleinkinderen of vice versa?

(Moore, 2001).⁶ Naast de intergenerationele overdracht van armoede, bestaat intragenerationele armoede: de armoede van een individu door de tijd heen (Najman et al., 2018).

Najman et al. (2018) beschrijven dat er nauwelijks onderzoeken zijn die kwantitatief de intergenerationele overdracht van armoede in beeld brengen in economisch ontwikkelde landen. De meeste onderzoeken over (intergenerationele) armoede gaan over armoede in een bepaalde periode.⁷ De KansenKaart (voor een voorbeeld zie Box 1) brengt de samenhang in beeld tussen de omstandigheden waarin kinderen opgroeien en hun levensloop. De patronen zijn echter niet per definitie oorzakelijke verbanden, omdat er meerdere factoren van invloed zijn op de intergenerationele overdracht van armoede (KansenKaart, 2022).

Box 1: Voorbeeld: Intergenerationele overdracht van armoede in Heerlen

Dertigers waarvan de ouders een laag inkomen hadden en die opgroeiden in gemeente Heerlen, hebben in 2017 en 2018 een gemiddeld jaarlijks persoonlijk inkomen van € 33.333. Dit is lager dan het gemiddelde inkomen van dertigers in Heerlen in de jaren 2017/2018, welke € 38.586 bedroeg. Vrouwelijke dertigers die in deze gemeente opgroeiden bij ouders met een laag inkomen hebben een gemiddeld jaarlijks persoonlijk inkomen van € 27.558. Hier is het verschil dus nog groter.

In de groep dertigers waarvan de ouders een laag inkomen hadden en die opgroeiden in gemeente Heerlen, ontvangt gemiddeld 6.1% het meeste inkomen uit een bijstandsuitkering in 2018. Ook hier scoren vrouwelijke dertigers hoger; 8,4% ontvangt het meeste inkomen uit een bijstandsuitkering, tegenover 3,9% van de mannelijke dertigers waarvan de ouders een laag inkomen hadden (KansenKaart, 2022). Hieruit blijkt wederom dat de intergenerationele overdracht van armoede bij vrouwen hoger is dan bij mannen.

Bij intergenerationele armoede is het gebrek aan financiële middelen onder andere het gevolg van de overdracht van normen, waarden en gewoontes die leiden tot armoede (Visser, 2019). Hierbij kan gedacht worden aan sociale normen met betrekking tot uitkeringsafhankelijkheid (Visser, 2019). Serbin en Karp (2004) vullen dit aan en geven aan dat intergenerationele overdracht genetisch, contextueel of psychologisch van aard kan zijn. Er wordt dus meer overgedragen dan enkel financiële middelen. Najman et al. (2018, p. 3) beschrijven dat armoede samenhangt met een groot aantal structurele (menselijk kapitaal) en gedrags- of sociale (sociaal kapitaal) kenmerken en dat deze kenmerken kunnen bijdragen tot het voortbestaan van armoede tussen de generaties. De structurele factoren omvatten inkomen en vermogen, huwelijks- en arbeidspatronen (of werkloosheid), onderwijsniveau en opleidingsniveau. De gedrags- en sociale factoren omvatten een breed scala aan gedragingen (bijvoorbeeld levensstijl, ouderschapspatro-

6 Wolbers (2022) signaleert in zijn onderzoek dat er sprake is van een groeiende sociale daling in Nederland. Uit zijn onderzoek bleek dat 7 procent van de mannen van het geboortecohort 1950-1957 in Nederland een lager opleidingsniveau dan hun ouders heeft, terwijl dit 20 procent is voor het geboortecohort 1980-1989.

7 Een voorbeeld van gegevens over de intergenerationele overdracht van armoede is afkomstig van de Panel Study of Income Dynamics (PSID). Uit de PSID blijkt dat ongeveer 5 procent van de kinderen in Amerikaanse gezinnen te maken heeft met langdurige armoede (10 jaar of langer in armoede). Om intergenerationele overdracht van armoede kwantitatief in kaart te brengen zijn longitudinale studies van belang. Het duurt 20-30 jaar om zulke gegevens te verzamelen (Najman et al., 2018).

nen), alsmede ambities en houdingen, bijvoorbeeld ten aanzien van de opvoeding van kinderen en kinderopvang. Moore (2001) spreekt bij de intergenerationele overdracht van armoede over de overdracht van financieel kapitaal (o.a. inkomen), menselijk kapitaal (o.a. opleiding); omgevingskapitaal (o.a. veiligheid en voorzieningen in de buurt), sociaal-cultureel kapitaal (o.a. sociale relaties) en sociaal-politiek kapitaal (o.a. vertrouwen in het overheidsbestuur). Kuiper (2021) bespreekt dat kinderen op hun ouders lijken, zowel qua eigenschappen en gezondheid, alsook qua opleidingsniveau, politieke opvattingen, waarden, sociaal-economische status, levensduur en leefstijl.

Op de vraag waar intergenerationele armoede door ontstaat zijn meerdere antwoorden mogelijk. Moore (2001) onderscheidt drie perspectieven in antwoord op de vraag wat de oorzaak is van intergenerationele armoede. Aanhangers van het eerste perspectief geloven dat er altijd een onderklasse zal zijn. Dat komt, volgens aanhangers van dit perspectief, omdat deze mensen van nature lui, oneerlijk en crimineel zijn. Ook hebben ze een gebrek aan intelligentie. Aanhangers van dit perspectief leggen de focus op het helpen van de mensen die arm zijn geworden door externe omstandigheden, zoals een handicap of overlijden van de kostwinner.

Aanhangers van het tweede perspectief zijn van mening dat armoede een armoede-cultuur creëert, waardoor arme mensen een focus leggen op de korte termijn, risico gaan vermijden, afhankelijk worden van uitkeringen en er een algeheel fatalisme ontstaat. Vanuit dit perspectief wordt de nadruk in beleid gelegd op het veranderen van overtuigingen, houdingen en gedrag van de armen. De overtuiging is dat armoede verdwijnt als het gedrag van de armen verandert.

Volgers van het derde perspectief geloven dat mensen arm worden en blijven door sociaal-economische structuren. Vanuit de hulpbronnentheorie blijkt dat niet iedere omgeving dezelfde kansen biedt (Bourdieu & Passeron, 1977). Zo bevinden zich in de Randstad meer hulpbronnen dan in bijvoorbeeld het noorden en zuiden van Nederland (Middag & Notten, 2022). Kinderen krijgen tijdens hun jeugd bepaalde waarden en normen, maar ook gewoontes en hulpbronnen mee. Als deze goed aansluiten bij scholen en latere werkomgevingen, dan is de kans op armoede kleiner. Sluiten deze minder goed aan, dan is de kans op armoede groter. Kansen zijn dus ongelijk verdeeld en vanuit de ecologische systeemtheorie en de hulpbronnentheorie kan verklaard worden waarom deze kansen ook ongelijk blijven. Door deze structuren te veranderen en een goed sociaal vangnet te creëren, zal armoede verdwijnen. Uit onderzoek van Friedman (2014) blijkt dat er ook stress komt kijken bij de stap uit armoede. Zeker als iemand arm is opgegroeid, associeert de persoon zich met deze groep. Als de persoon uit armoede geraakt, past degene niet meer in de oude groep, maar kent hij/zij de waarden en normen van de nieuwe groep waartoe hij/zij behoort ook niet. Hierdoor voelt degene zich meer geïsoleerd (zie ook 'S Jongers, 2022).

Verhuizen zou, los van de kosten die komen kijken bij verhuizen, een manier kunnen zijn om in een nieuwe structuur te belanden. Echter eerder internationaal onderzoek (Gustafson et al., 2017; van Ham et al., 2014; Vartanian et al., 2007) laat zien dat dit niet de oplossing is. Uit deze onderzoeken blijkt dat niet alleen de huidige regio, maar ook de regio's waar vorige generaties van je familie hebben gewoond van invloed is bij intergenerationele armoede. Deze onderzoeksresultaten kunnen verklaard worden vanuit het tweede perspectief: armoede leidt tot een armoede-cultuur, die de kans op intergenerationele overdracht van armoede vergroot. Al blijkt uit onderzoek van Ter Weel et al. (2019) in Nederland dat kinderen die verhuizen naar een regio waar bewoners gemiddeld meer inkomen hebben, zij zelf later als volwassene

ook een hoger inkomen hebben dan kinderen die bleven wonen in buurten en regio's met een lager gemiddeld inkomen.

In Nederland lijkt het armoedebelief (bijvoorbeeld het project 'Als ik later groot ben in Almere...' en 'Jeugd-fonds Sport Limburg') voort te komen uit het tweede (armoede creëert een armoede-cultuur) en derde (mensen worden en blijven arm door sociaal-economische structuren) perspectief, waarbij het meest gehandeld lijkt te worden vanuit het tweede perspectief. In deze rapportage wordt aangesloten bij het tweede en derde perspectief.

2.4 Factoren die van invloed zijn op intergenerationale overdracht van armoede

Bij de intergenerationale overdracht van armoede spelen diverse factoren een rol op diverse niveaus (micro, meso, macro). Dit zijn persoonlijke factoren, familie-gerelateerde factoren, school- en opleidings-factoren, systeemfactoren, buurt- en regio-factoren. Deze factoren hebben afzonderlijk, maar ook in relatie met elkaar invloed op de kans dat een kind dat opgroeit in armoede later ook arm zal zijn. De factoren kunnen positief van invloed zijn: beschermende factoren, zoals goede opvoedkundige kwaliteiten van ouders, of negatief van invloed: risicofactoren, zoals een gebrek aan positieve rolmodellen (zie tabel 1). Causale verbanden tussen factoren en intergenerationale overdracht van armoede zijn evenwel nog onduidelijk. Bijvoorbeeld familiestructuren kunnen zowel een gevolg als een oorzaak zijn van armoede (Visser, 2019), en er zijn meerdere verklaringen mogelijk als het gaat om het doorgeven van een lagere opleiding, van minder in staat tot goede begeleiding bieden en ruimtelijke segregatie tot de meerwaarde van een hogere opleiding niet zien (Visser, 2019). Uit onderzoek van Schrijver et al. (2020) blijkt dat veel mensen in de bijstand te maken hebben met complexe problematiek: voor mensen met psychische klachten als gevolg van life events is het lastiger om een diploma te halen. Hierdoor komen ze ook weer moeilijker aan een baan, wat de kans op financiële problemen weer vergroot.

Jansen (2022) geeft in haar afscheidsrede aan dat de relatie tussen armoede en gezondheid complex is. In een onderzoek van Reumers et al. (2022) naar de relatie tussen armoede en gezondheid vindt men 29 variabelen, waarvan twee of meer variabelen wederzijds invloed op elkaar hebben. Deze wederzijdse invloed kan in de vorm van een positieve of negatieve spiraal zijn, een zichzelf versterkend effect, of een zichzelf in balans houdende cirkel. Uit dit onderzoek blijkt dat onder andere meedoen in de samenleving, stress, schaamte en financiële vaardigheden een belangrijke rol spelen in de dynamiek van het model over de relatie tussen gezondheid en armoede (Jansen, 2022, p. 17). Dit maakt intergenerationale overdracht van armoede een 'wicked problem': een complex vraagstuk, dat moeilijk te structureren is in een continue veranderende context. Het is niet alleen van belang om de analyse-eenheid te onderzoeken (bijvoorbeeld persoonlijke, systeem- en buurt-factoren), maar ook om te onderzoeken wat er precies wordt overgedragen, wat de cruciale overdrachtsmomenten zijn, alsook wat de richting van deze overdracht is. In bijlage 3 is een overzicht te vinden van de verschillende analyse-eenheden, de risicofactoren en beschermende factoren van de intergenerationale overdracht van armoede.

2.5 Relevante stakeholders bij het doorbreken van intergenerationale armoede

Bij het voorkomen van armoede onder kinderen en het verkleinen van de gevolgen van armoede en de kans op intergenerationale overdracht van armoede zijn diverse partijen betrokken (SER, 2017).

Allereerst zijn ouders verantwoordelijk voor de ontwikkeling en opvoeding van hun kinderen. Daar hoort o.a. het verwerven van voldoende inkomen bij. Leerkrachten van scholen dragen ook bij aan de ontwikkeling en opvoeding van kinderen. Omdat ook scholen te maken hebben met de gevolgen van armoede bij kinderen, worden leerkrachten van (basis)scholen gezien als partner bij het signaleren van sociale uitsluiting en het bestrijden ervan. Tegelijkertijd laten diverse onderzoeken zien dat binnen scholen kinderen niet altijd gelijke kansen krijgen, doordat leerkrachten leerlingen met een lagere sociaaleconomische achtergrond anders behandelen dan kinderen met een hogere sociaaleconomische achtergrond (gedrag wordt bijvoorbeeld op een andere manier geïnterpreteerd) (Entwisle et al., 2018). Inzetten op inhoudelijke programma's, zoals bijvoorbeeld meer aandacht voor taal en lezen, leidt tot hogere toetsscores en langere schoolgang (Visser, 2019).

Naast scholen houdt een veelheid aan organisaties in het maatschappelijk middenveld zich bezig met het verminderen van sociale uitsluiting als gevolg van armoede. Enkele voorbeelden hiervan zijn Stichting Leergeld; Jeugdfonds Sport & Cultuur; voedselbanken; kerken; Stichting Jarige Job, etc. (zie o.a. <https://alliantiekinderarmoede.nl/partners/>). Ook zijn er diverse organisaties die zich bezighouden met het vergroten van beschikbare middelen, zoals schuldhulpverlening, re-integratiebureaus, etc. (Franken et al., 2016).

Daarnaast zijn gemeenten in Nederland verantwoordelijk voor het armoedebeleid, deze taak wordt tweeledig uitgevoerd. Ten eerste richt de gemeente zich op inkomensondersteuning, bijvoorbeeld in de vorm van een bijstandsuitkering. Ten tweede wordt de maatschappelijke participatie van inwoners die minder financiële middelen hebben gestimuleerd (Rijksoverheid, 2020).

Tot slot zijn er diverse landelijke regelingen, zoals kinderbijslag, kinderopvangtoeslag, kindgebonden budget en inkomensafhankelijke combinatiekorting (Belastingdienst, 2022). Dit maakt de landelijke overheid een relevante stakeholder als het gaat over het voorkomen van armoede en doorbreken van intergenerationele armoede. Uit onderzoek van Dierckx (2007) blijkt dat armoede binnen verschillende beleidsgebieden anders wordt bekeken. De zienswijze is van invloed op de wijze waarop armoedebestrijding en ondersteuning ingericht worden. Verschillende beleidsperspectieven kunnen elkaar versterken of tegenwerken.

Ondanks, of misschien wel dankzij, deze veelheid aan stakeholders wordt niet de gehele doelgroep bereikt, en blijven beschikbare middelen onbenut: regelingen blijken complex en informatie over mogelijkheden sluit onvoldoende aan bij de doelgroep (SER, 2017).

2.6 Interventies

Uit onderzoek van Silverman et al. (2016) blijkt dat er nog geen complete anti-armoede programma's met langdurig effect zijn ontwikkeld. Wel duidelijk is dat samenhang tussen interventies op deelgebieden van belang is. Uit de literatuurstudie van Visser (2019) blijkt dat armoedebestrijding via inkomensondersteunende maatregelen minder effectief is dan direct investeren in onderwijs, gezondheid en hulpverlening. Wordt er vanuit geografisch perspectief gekeken, dan bieden het verbeteren van transportmogelijkheden, zoals meer bussen per uur of openbaar vervoer naar meer verschillende bestemmingen, en het verbeteren van de zichtbaarheid van lokale banen en opleidingen gericht op de lokale arbeidsmarkt, de meeste kans op een baan en daarmee uit de armoede te komen. Gemengde wijken creëren, waarbij in de wijk zowel

mensen met een hoog, als mensen met een laag inkomen wonen, heeft weinig effect op de economische situatie van een huishouden. Mensen kennis laten maken met de mogelijkheden en voorzieningen die een buurt biedt, en ervoor zorgen dat zij deze kunnen gebruiken lijkt meer effect te hebben. Essentieel lijkt te zijn dat de interventies gedragen worden door de gemeenschap, veelzijdig zijn en aandacht hebben voor meerdere generaties op hetzelfde moment. Een focus op preventie is hierbij van belang.

3. Resultaten focusgroepen

Hoewel al wel onderzoek is uitgevoerd naar factoren die intergenerationele overdracht beïnvloeden, is er nog niet eerder onderzoek gedaan naar de cruciale overdrachtsmomenten van intergenerationele armoede en hoe deze overdracht te voorkomen. Wat zijn nu de bepalende momenten in het leven van een kind, die ervoor zorgen dat de stap naar armoede nooit gezet wordt of dat de stap uit de armoede wel gezet kan worden?

De resultaten van de deskresearch, literatuuronderzoek en kwantitatieve gegevens worden aangevuld met de resultaten van twee focusgroepen om informatie uit meerdere bronnen te genereren. Er hebben in totaal negen personen deelgenomen, verdeeld over twee focusgroepen. Deze hebben online plaatsgevonden in september 2022. De participanten zijn 4 onderzoekers, 2 beleidsmakers en 3 professionals. Zie bijlage 1 voor een overzicht van de participanten tijdens de focusgroepen.

Intergenerationele armoede wordt veroorzaakt door een divers, elkaar beïnvloedend pakket aan factoren. Doordat participanten uit diverse vakgebieden (onderzoek, beleid en praktijk) komen, hebben zij ieder diepgaand inzicht in een of meerdere van deze factoren. In interactie met elkaar tijdens de online focusgroep, ontstaat diepgaande en mogelijk nieuwe kennis, doordat participanten op elkaar reageren en doorvragen. Ook wordt hun eigen kennis uitgedaagd door de inbreng van de andere participanten (Finch et al., 2014; Tates, 2010).

Met toestemming van de participanten zijn er geluidsopnames gemaakt van de twee focusgroepen. Deze zijn getranscribeerd door twee onderzoekers. De transcripten zijn gecodeerd in diverse stappen: 1) segmenteren, 2) open coderen (in vivo coderen, gericht coderen en samenvattend coderen), 3) axiaal coderen (onderverdelen in verschillende thema's) en 4) selectief coderen (o.a. zoeken naar verschillen en verbanden) (Baarda et al., 2005). De resultaten van de focusgroepen worden aan de hand van de verschillende thema's (zie paragraaf 3.1 t/m 3.4) in dit hoofdstuk besproken. In dit hoofdstuk wordt verwezen naar de participanten van de focusgroep als #R.

3.1 Wat is (intergenerationele overdracht van) armoede?

Professionals zien verschillende lagen in armoede. Allereerst gaat het om een gebrek aan eerste levensbehoeften, zoals voeding en kleding. Daarnaast gaat armoede ook om een gebrek aan kennis van regelgeving. Eveneens is armoede een gebrek aan sociaal kapitaal. Sociaal kapitaal kan iemand helpen uit de armoede te raken. Mensen zijn arm als ze hun financiële problemen ook op de langere termijn niet kunnen oplossen. Ook zien respondenten in de praktijk dat armoede subjectief is. In die zin is armoede *"niet in het leven hebben wat je in de basis wenst"* (#R7).

3.2 Welke factoren beïnvloeden de intergenerationele overdracht van armoede?

Uit beide focusgroepen komt naar voren dat er verschillende factoren zijn die de intergenerationele overdracht van armoede beïnvloeden. Zij maken onderscheid tussen persoonlijke factoren, buurtfactoren en systeemfactoren. Uit beide focusgroepen komt naar voren dat de verschillende factoren elkaar wederzijds beïnvloeden. Zo zijn bijvoorbeeld maatschappelijke vooroordelen van invloed op verwachtingen die mensen hebben. Hieronder worden de verschillende factoren die uit de focusgroepen naar voren komen besproken.

Copingstrategie

Volgens de professionals vertonen veel mensen in armoede een afwachtende of ondersteuning zoekende copingstrategie: *"veel mensen zijn afwachtend, consumptief. Ze hebben geen gevoel voor urgentie. Ze denken 'we regelen wel iets' of 'wat is het nut?'. Je moet een pad uitstippelen voor ze. Ouders vinden een uitkering prima, er is geen prikkel om iets aan de woordenschat te doen. Als kinderen ouder worden, krijgen ze toch wel weer hulp bij bijvoorbeeld het invullen van formulieren"* (#R7). En omdat deze copingstrategie gefaciliteerd wordt door instanties: *"er wordt inderdaad veel gepamperd"* (#R9), leren ouders en kinderen niet dat er ook andere copingstrategieën zijn. De noodzaak om een andere copingstrategie aan te leren mist. Tegelijkertijd wordt erkend dat zelfvertrouwen een grote rol speelt: *"als je geen geld hebt, dan geeft dat een knauw in je zelfvertrouwen"* (#R8). Gebrek aan zelfvertrouwen maakt het lastiger een proactieve copingstrategie te hanteren.

Is men in de jeugd in aanraking gekomen met een proactieve copingstrategie, dan wordt deze ook later gehanteerd. Het aanleren van nieuwe copingstrategieën wordt gezien als wenselijk: *"als je zegt 'ga er eens voor', dat je dan meer bereikt"* (#R8). *"Je moet eisen stellen, dingen verwachten. Niet branden blussen, maar preventief aan de slag"* (#R7).

Verwachtingen van ouders

Verwachtingen van ouders worden gekleurd door eigen ervaringen in de maatschappij, aldus de professionals: *"mensen uit bepaalde postcodes worden door werkgevers niet aangenomen. In Rotterdam is daar wel eens een postcode en wijknaam om veranderd, maar dat weet iedereen, dus dat helpt niet. 'Welke kans krijg je daadwerkelijk?'"* (#R7).

Ook verwachtingen uit de eigen cultuur en directe omgeving spelen een grote rol: *"Ouders brengen hun kinderen groot met een 'dat kan ik toch niet'-idee"* (#R1). Inwoners van Parkstad hebben over het algemeen lagere verwachtingen van zichzelf en hun kinderen, los van de cognitieve prestaties, dan de rest van Nederland. Verwachtingen van ouders, en kinderen zelf, worden beïnvloed door de aanwezigheid van rolmodellen: *"ze hebben geen ijkpunten, niemand aan wie je je kan spiegelen"* (#R7).

Naast cultuur en regio is volgens respondenten ook het opleidingsniveau van de ouders van invloed: *"ouders met een lage opleiding verwachten minder prestaties van hun kinderen, los van de cognitieve capaciteiten. Ze hebben ook lagere ambities voor hun kinderen"* (#R2). Ook de verwachting van de leerkracht is mede van invloed op de resultaten die het kind behaalt: *"mensen hebben heel snel een bias en dat weten we allemaal... Maar leraren hebben dat ook. Leraren hebben toch ook snel een lage verwachting of denken al snel bij een kind van hè, laat maar zitten, dat kind komt er toch niet"* (#R3).

Kennis, vaardigheden

Ouders dragen hun kennis en vaardigheden over aan hun kinderen. De vaardigheden van ouders zijn bepalend voor hoe het gaat met de kinderen (#R1). Zo spelen financiële vaardigheden van de ouders een grote rol bij de financiële vaardigheden die de kinderen ontwikkelen (#R3).⁸

⁸ Uit een onderzoek met data uit de Intergenerational Transmission of Skills (ITS) waarin bij meer dan 25.000 ouders en hun kinderen in Nederland wordt onderzocht wat de onderliggende oorzaken van de ongelijkheid van onderwijskansen zijn. De resultaten laten zien dat oorzaken te vinden zijn in de intergenerationele overdracht van sleutelvaardigheden (vaardigheden in taal en wiskunde), wat goed is voor 50 tot 60% van het effect van alle gemeten beschikbare middelen in het gezin. Dit is gevolgd door de rol van de financiële middelen (inkomen huishouden) en de rol van de zachte vaardigheden (vaardigheden om succesvol te navigeren in het onderwijs) van de ouders (Jacobs & van der Velden, 2021).

Omstandigheden en life events

Negatief veranderende financiële omstandigheden, zoals een inkomensdaling, spelen een grote rol bij intergenerationele overdracht van armoede. Financiële problemen die ontstaan als gevolg van de negatief veranderende omstandigheden leiden tot financiële stress, wat ouders weer overdragen op de kinderen: *"kinderen krijgen de toxische financiële stress mee" (#R2)*. Het onderwerp geldt wordt een negatieve trigger in het gezin. De impact hiervan is groot: *"Muskens laat in haar onderzoek in 2019 zien dat als men een toetsvraag stelt in termen van geld, kinderen uit arme gezinnen deze vraag vaker fout maken dan kinderen uit rijke gezinnen" (#R3)*.⁹

Toch geven respondenten aan dat enkel financiële stress nog geen gevolgen hoeft te hebben op de intergenerationele overdracht van armoede. Juist de cumulatie van achterstanden die overgedragen worden, bepaalt de effecten op kinderen (#R1). #R3 benadrukt nog dat inkomen niet bepalend blijkt te zijn voor financiële stress en schulden. Life events blijken van grotere invloed.

Onderwijs

Een cruciaal moment dat van invloed is op de financiële situatie later is het keuzemoment om te stoppen met school (#R1). Kinderen van ouders in de bijstand of ouders die te maken hebben (gehad) met een inkomensval stoppen eerder met school: *"kinderen van gezinnen die een inkomensval meemaken verlaten veel vaker de opleiding voortijdig" (#R3)*. De keuze om te stoppen met school blijkt niet gerelateerd aan de vaardigheden van de kinderen, maar de sturing en verwachtingen van de ouders blijkt cruciaal: *"dat heeft niet zozeer te maken met het feit dat die kinderen niet de skills hebben. Die hebben dezelfde Cito score als kinderen die wel de opleiding afmaken, maar daarin is heel erg belangrijk dat er sturing is vanuit ouders" (#R4)*. Daarnaast hebben uitvallers een aantal kenmerken op individueel niveau gemeen. Zo blijken ze het eind groep acht goed te doen bij taal en rekenen op de Cito toets. Wel zijn ze meer faalangstig en nieuwsgierig op die leeftijd. Drie jaar later scoort deze groep fors lager op taal en rekenen, zijn ze minder meegaand en emotioneel stabiel doordat ze zijn afgehaakt. De *"het kan me niets meer schelen'-houding" (#R1)*.¹⁰

Gezondheid

Armoede of een inkomensval leiden tot financiële, toxische stress. Dit is negatief van invloed op de mentale gezondheid, maar ook is er hierdoor geen mentale en financiële ruimte om stappen te nemen om de gezondheid te bevorderen, zoals gezonder eten: *"er is ook uitvoerig onderzoek naar gedaan dat je daar dan niet in staat bent om over andere dingen na te denken, omdat je gewoon totaal in beslag genomen wordt door de financiën...Mentaal overbelast bent, dan heb je ook geen tijd om na te denken of je wilt stoppen met roken en of je misschien toch wat gezonder wilt eten. Want ook dat kost extra kapitaal, want een appel is duurder dan een zak chips" (#R2)*. Toch blijkt voor een goede gezondheid onderwijs belangrijker dan inkomen (#R2).

Uit de focusgroepen komt naar voren dat armoede en gezondheid een hele nadrukkelijke relatie hebben. Deze relatie start al tijdens de zwangerschap en is wederkerig. Financiële stress heeft invloed op de gezondheid van ouders en kind, en andersom is de gezondheid van invloed op het inkomen.

⁹ Zie Muskens (2019, pp. 19-44).

¹⁰ Diris & Schils (2017) laten zien dat vroegtijdig schoolverlaters, voordat zij de school verlaten, vaak achter blijven op diverse non-cognitieve vaardigheden, zoals doorzettingsvermogen en zorgvuldigheid. Het zelfvertrouwen van vroegtijdig schoolverlaters is iets hoger dan van leerlingen die school niet vroegtijdig verlaten.

Gezondheid wordt bepaald door vele factoren. De belangrijkste daarvan is onderwijs, en dan specifiek de woordenschat. Dit is problematisch in Parkstad Limburg, want deze regio kent een van de hoogste aantallen laaggeletterden van Nederland (#R2). Er zijn zes cruciale momenten om de gezondheid kansen te vergroten (#R2), en daarmee de kans op intergenerationele overdracht van armoede te verlagen:

- a. Tijdens de zwangerschap. Door onderwijs, een huis, financiële zekerheid en gezondheid van de moeder, bijv. stoppen met roken, wordt de gezondheid van het kind vergroot. Door moeder en partner vanaf vroeg in de zwangerschap te begeleiden is het grootste resultaat te bereiken.
- b. Bij 4-jarigen is er al een verschil in woordenschat waar te nemen dat moeilijk is in te halen. Vroeg starten met (gratis) kinderopvang vergroot de woordenschat van de kinderen. Helaas weten niet alle ouders dat deze optie bestaat: *"heel veel ouders weten gewoon helemaal niet dat de voor- en vroegschoolse educatie (VVE) bijvoorbeeld gratis is"* (#R6).
- c. De overstap van primair onderwijs naar voortgezet onderwijs is het derde cruciale moment.
- d. Life events.
- e. De overstap van onderwijs naar arbeidsmarkt. Er is regelmatig sprake van een mismatch. De jongere gaat op een te laag niveau aan het werk en/of in een andere sector dan waarvoor is opgeleid. Dit leidt tot talentverspilling.

3.3 Wat zijn de cruciale overdrachtsmomenten van intergenerationele armoede?

Hèt cruciale overdrachtsmoment van intergenerationele armoede aanwijzen is niet mogelijk, er zijn meerdere momenten en gebeurtenissen van invloed: *"Ik denk dat het nooit één moment is en dat het altijd een samenloop van omstandigheden van de situatie is"* (#R9).

Als respondenten momenten moeten noemen, dan komen de volgende naar voren:

- Tijdens de zwangerschap: onderwijs, een huis, financiële zekerheid geven de ouders een goede basis om hun kind op te voeden.
- De overstap van primair naar voortgezet onderwijs.
- De keuze om te stoppen met school is een cruciaal moment, omdat deze van invloed is op de latere financiële situatie. De keuze om te stoppen wordt mede beïnvloed door de verwachtingen en sturing van ouders.
- Ook het moment waarop kinderen zich gaan vergelijken met anderen wordt gezien als overdrachtsmoment. Dat is het moment waarop kinderen gaan ervaren dat er voor hen andere verwachtingen zijn: *"dan voelen kinderen zich meer en meer in een hoek gedrukt. Ik mag niet mee op schoolreis... Maar dan krijg je dus een uitzonderingspositie en dat gaan kinderen merken"* (#R7).
- Life events, zoals scheiding, overlijden, verlies van baan door ouder(s).
- De overstap van onderwijs naar de arbeidsmarkt.

Maar meer nog dan specifieke momenten gaat het om het systeem waarin het kind zich beweegt: familie, vrienden, de buurt, school en de gekozen rolmodellen hebben verwachtingen, bieden of onthouden steun, begeleiding en mogelijkheden: *"zeg me wie je vrienden zijn, ik zeg je wie je bent"* (#R7).

3.4 Welke (beleids)interventies kunnen ingezet worden om de overdracht van intergenerationele armoede te voorkomen en te bestrijden?

Er zijn binnen Parkstad Limburg al diverse interventies om de overdracht van intergenerationele armoede te voorkomen en bestrijden: *"er gebeurt heel erg veel in Parkstad Limburg en het duizelt mij soms ook wel wat er allemaal langs elkaar heen loopt"* (#R4). Om een causaal verband aan te tonen tussen de interventie en het uitblijven van (langdurige) armoede is individueel monitoren noodzakelijk (#R4). Desalniettemin geeft een van de respondenten aan dat de professionals die hij spreekt aangeven effect te zien van de interventies. Er zijn dus wel positieve signalen. Als het gaat om interventies dan wijzen de onderzoekers erop dat het belangrijk is goed te kijken wat er speelt op welk moment.

Taal

Als belangrijkste interventie wordt echter gezien het vergroten van de woordenschat. *"Bij 4-jarigen is al een verschil in woordenschat waar te nemen dat moeilijk is in te halen"* (#R2). Om de woordenschat te vergroten zijn diverse interventies denkbaar. Genoemd zijn vroeg starten met (gratis) kinderopvang; voorlezen op school, in de bieb en ouders stimuleren voor te lezen; kinderen langer op school houden; eisen stellen aan taalgebruik: *"zelfs op het hbo is het taalgebruik dieptriest"* (#R8). Door de woordenschat van kinderen zo vroeg mogelijk zo groot mogelijk te maken wordt een goede basis gelegd voor het voorkomen van armoede. Alle respondenten zijn het erover eens: taal is de basis voor de rest.

Verwachtingspatroon hoger

Mensen om de kinderen heen, zoals ouders en leerkrachten, moeten de lat hoger leggen. Kinderen willen wel. Door hogere verwachtingen te hebben van de kinderen, nemen de verwachtingen die kinderen hebben van zichzelf ook toe (#R2). Het kan nodig zijn leerkrachten hierbij te begeleiden. Ze zijn zich wel bewust van hun bias, maar weten niet altijd hoe wel te handelen (#R3).

Vroeg beginnen

Meer kinderen naar de voor- en vroegschoolse educatie (#R6). Om dit te bereiken is het belangrijk dat ouders benaderd worden via de kanalen die zij gebruiken, mogelijk in hun eigen taal aangespoord worden. Barrières als 'opa en oma passen al op' en argwaan tegen instellingen moeten hierbij overwonnen worden (#R4). Cruciaal is ook dat de opvang van goede kwaliteit is (#R1).

Samen en integraal

Het start met een goede probleemanalyse, en dan geen interventies opzetten, maar een integraal programma, waar ouders intensief betrokken worden: *"Dat we de ouders vragen om ook te participeren...dat zou wel echt heel goed zijn"* (#R7). Dit is lastig, maar wel mogelijk door ze rechtstreeks aan te spreken. Bijvoorbeeld door de leerkracht ouders aan te laten spreken (#R2). Naast ouders zouden ook externe partners betrokken moeten worden. School zou hierbij de basis kunnen zijn voor een verbindende community van school, ouders, kinderen, sportcoaches, pedagogisch medewerkers, bibliotheek etc. (#R2). Een mentorensysteem gericht op leerlingen in kwetsbare situaties blijkt in Duitsland zeer succesvol en zou ook in Nederland ingevoerd kunnen worden. Studenten worden hierbij mentor van een kind of jongere in een kwetsbare situatie (#R1).

Successen vieren

Door positieve resultaten in beeld te brengen, en niet alleen de nadruk te leggen op wat er nog moet gebeuren, krijgt het kind vertrouwen in eigen kunnen. Dit is een goede basis om verder te komen en je verwachtingen te verhogen (#R4). Het is hierbij van belang niet alleen aandacht aan taal en rekenen te besteden. Succesvol zijn in sport of muziek kan ook zelfvertrouwen geven, en zo een goede basis bieden voor vertrouwen in eigen kunnen (#R5).

4. Conclusie

In de diverse buurten en gemeenten in Parkstad Limburg is armoede aan de orde van de dag. In 2020 groeide bijvoorbeeld in Heerlen 1 op de 7 kinderen (0 tot 18 jaar) (13,3%) op in een bijstandsgezin, tegenover 1 op de 16 kinderen in Nederland (6,2%). De mate van armoede verschilt sterk per buurt en wijk. Zo groeide in de buurt Heerlerbaan-Oost (gemeente Heerlen) in 2018 23% van de kinderen (0 tot 18 jaar) op in een bijstandsgezin, tegenover 1% in de buurten Caumerveld en Douve Weien (RIGO, berekeningen op basis van microdata van het CBS, 2020).

De laatste jaren is de kans op langdurige armoede toegenomen (SER, 2021). Een huishouden leeft in langdurige armoede indien het vier jaar of langer een laag inkomen heeft (netto € 1.100 per maand of lager voor alleenstaanden van 21 jaar of ouder, of € 1550 voor een paar in bedragen van 2020) (CBS, 2020). Binnen Parkstad Limburg is in 2020 in gemeente Voerendaal het percentage voor langdurige armoede het laagste (1,5%) en in gemeente Heerlen het hoogste (5,5%). De kwantitatieve gegevens in dit onderzoek gaan over (langdurige) armoede in wijken en buurten in 2018 in Parkstad Limburg en in gemeenten in Parkstad Limburg in 2020 (CBS, 2020; RIGO, berekeningen op basis van microdata van het CBS, 2018, 2020).

Aan de hand van deskresearch, literatuuronderzoek en twee focusgroepen met onderzoekers, beleidsmakers en professionals is in dit rapport onderzocht wat intergenerationele overdracht van armoede is, welke factoren deze beïnvloeden, wat cruciale overdrachtsmomenten zijn en wat mogelijke beleidsinterventies kunnen zijn in het voorkomen en bestrijden van intergenerationele overdracht van armoede.

Wat is (intergenerationele overdracht van) armoede en welke factoren beïnvloeden de intergenerationele overdracht van armoede?

Onderzoek toont aan dat armoede wordt doorgegeven van generatie op generatie. Dit wordt intergenerationele overdracht van armoede genoemd (Harper et al., 2003; Najman et al., 2018). Bij intergenerationele armoede is het gebrek aan financiële middelen onder andere het gevolg van een veelheid aan factoren. Hierbij kan gedacht worden aan de overdracht van normen, waarden en gewoontes die leiden tot het leven in armoede (Visser, 2019); eenoudergezinnen, huishoudens met een migratieachtergrond, een laag opleidingsniveau en weinig werkervaring hebben een hoger risico op het leven in armoede (Kalthoff, 2020; Van der Hoff et al., 2021); het ontbreken van zelfvertrouwen en gezondheid, persoonlijke gebeurtenissen, zoals een echtscheiding en baanverlies (SER, 2017; Van der Hoff et al., 2021; Visser, 2019). Kortom, een veelheid aan genetische, psychologische en contextuele factoren zijn van invloed op de intergenerationele overdracht van armoede. Hoewel de betekenis van intergenerationele overdracht van armoede duidelijk lijkt, is de intergenerationele armoede een complex probleem met zowel interne als externe oorzaken, welke elkaar wederzijds en op verschillende niveaus (micro, meso, macro) beïnvloeden en dat in een continue veranderende context. Tevens is het onduidelijk wat er precies wordt overgedragen, wat de cruciale overdrachtsmomenten zijn, alsook wat de richting van deze intergenerationele overdracht is.

In de twee focusgroepen die zijn gehouden voor dit onderzoek wordt ook aangegeven dat er verschillende factoren zijn die de intergenerationele overdracht van armoede beïnvloeden. De participanten van deze focusgroepen maken onderscheid tussen persoonlijke factoren, buurtfactoren en systeemfactoren. Uit

beide focusgroepen komt naar voren dat de verschillende factoren elkaar wederzijds beïnvloeden. Opvallend is dat participanten van de focusgroepen aangeven dat enkel financiële stress nog geen gevolgen hoeft te hebben op de intergenerationele overdracht van armoede. Juist de cumulatie van achterstanden die overgedragen worden, bepaalt de effecten op kinderen. Zo blijken vaardigheden van ouders bepalend te zijn voor hoe het gaat met de kinderen. Ook wordt er benadrukt dat inkomen niet bepalend blijkt te zijn voor financiële stress en schulden. Life events blijken van grotere invloed.

Volgens de professionals in de focusgroep vertonen veel mensen in armoede een afwachterende of ondersteuning zoekende copingstrategie. Is men in de jeugd in aanraking gekomen met een proactieve copingstrategie, dan wordt deze ook later gehanteerd. Ook wordt erkend dat zelfvertrouwen een grote rol speelt. Gebrek aan zelfvertrouwen maakt het lastiger een proactieve copingstrategie te hanteren. Het aanleren van nieuwe copingstrategieën wordt gezien als wenselijk, zo kan er bijvoorbeeld meer preventief worden gewerkt.

Uit de resultaten van de focusgroepen komt ook naar voren dat verwachtingen van ouders en andere mensen in het systeem, zoals leerkrachten, worden gekleurd door eigen ervaringen in de maatschappij. Verwachtingen uit de eigen cultuur en directe omgeving spelen een grote rol. Bijvoorbeeld, ouders met een lage opleiding verwachten minder prestaties van hun kinderen, los van de cognitieve capaciteiten.

Wat zijn de cruciale overdrachtsmomenten van intergenerationele armoede?

Intergenerationele armoede kent zowel interne als externe oorzaken op verschillende niveaus, waardoor meerdere momenten en gebeurtenissen van invloed zijn op intergenerationele overdracht. Dit maakt het een extra uitdaging om cruciale overdrachtsmomenten van intergenerationele armoede aan te wijzen. Er is een gebrek aan literatuur over de cruciale overdrachtsmomenten. Aan de participanten van de twee focusgroepen is de vraag gesteld welke cruciale overdrachtsmomenten van intergenerationele armoede zij zien en hier zijn zes cruciale overdrachtsmomenten uitgekomen. De cruciale overdrachtsmomenten zijn 1) tijdens de zwangerschap, 2) life events, 3) de overstap van primair naar voortgezet onderwijs, 4) de keuze om te stoppen met school, 5) het moment waarop kinderen zich gaan vergelijken met anderen, 6) de overstap van onderwijs naar de arbeidsmarkt.

Er wordt echter benadrukt dat, nog meer dan de genoemde cruciale overdrachtsmomenten, het systeem waarin het kind zich beweegt cruciaal is. Bijvoorbeeld, familie, vrienden, school, de buurt en de gekozen rolmodellen hebben verwachtingen, bieden of onthouden steun, begeleiding en mogelijkheden.

Welke (beleids)interventies kunnen ingezet worden om de overdracht van intergenerationele armoede te voorkomen en te bestrijden?

Er zijn nog geen complete anti-armoede programma's met langdurig effect ontwikkeld (Silverman et al., 2016). Volgens Visser (2019) is het essentieel dat de interventies gedragen worden door de gemeenschap, veelzijdig zijn en aandacht hebben voor meerdere generaties op hetzelfde moment. Een focus op preventie is hierbij van belang. Het doorbreken van intergenerationele armoede vraagt om een geïntegreerde aanpak, waar integraal en duurzaam beleid nodig is op verschillende niveaus (SER, 2017; Van der Hoff et al., 2021; Visser, 2019). Samenhang tussen interventies op deelgebieden is van belang. Tijdens de focusgroepen wordt aangegeven dat het van belang is om te starten met een probleemanalyse, om geen losstaande interventies op te zetten, maar een integraal programma waar onder andere ouders intensief bij worden betrokken.

Het is van belang om programma's gericht op het doorbreken van intergenerationele armoede zorgvuldig te monitoren. Dit geeft op lange termijn inzicht in de werking van de programma's. Om intergenerationele overdracht van armoede kwantitatief in kaart te brengen zijn tevens longitudinale studies van belang. Hierdoor kunnen causale verbanden worden aangetoond.

Van der Hoff et al. (2021) beschrijven dat mensen uit dezelfde wijk of buurt vaak vergelijkbare problemen hebben, waardoor het lastiger is om uit de armoede te komen. Ze geven aan dat er aandacht moet zijn voor de ruimtelijke indeling van wijken en buurten, zodat deze aantrekkelijk zijn voor een diverse groep mensen. Visser (2019) bespreekt dat het een positief effect kan hebben op de economische situatie van een huishouden om mensen kennis te laten maken met de mogelijkheden en voorzieningen die een buurt biedt, en er voor zorgen dat zij deze kunnen gebruiken.

Door positieve resultaten in beeld te brengen, en niet alleen de nadruk te leggen op wat er nog moet gebeuren, krijgt het kind vertrouwen in eigen kunnen. Dit is een goede basis om verder te komen en diens verwachtingen te verhogen. Het gevoel van keuzes kunnen maken, hier succesvol in zijn, oftewel geloof in jezelf en controle over eigen dingen, is van belang. Omstandigheden bepalen hierbij het gevoel van controle en het gevoel over mogelijkheden die er zijn (#R1; #R4).

Als belangrijkste interventie wordt gezien het vergroten van de woordenschat. De woordenschat kan onder andere vergroot worden door zo vroeg mogelijk te starten met (gratis) kinderopvang, bijvoorbeeld de voor- en vroegschoolse educatie, door voor te lezen op school of in de bieb en door ouders te stimuleren voor te lezen. Als de geletterdheid en gecijferdheid van de ouders goed is, dan is er voor de kinderen een basis om in de opleiding en op de arbeidsmarkt succesvol te zijn (#R1).

Verder onderzoek naar de rol van gender bij intergenerationele overdracht van armoede is noodzakelijk om adequatere programma's op te stellen. In alle leeftijdscategorieën hebben vrouwen een grotere kans op armoede (Europees Instituut voor gendergelijkheid, 2017), welke rol intergenerationele overdracht hierbij speelt is nog niet in kaart gebracht.

Tevens is nader onderzoek naar de rol van instituties bij de overdracht en het in stand houden van armoede noodzakelijk. Diverse (beleids)maatregelen lijken als bijeffect te hebben dat mensen in armoede komen, dan wel blijven (zie ook Schrijver et al., 2020). De Nationale ombudsman geeft bijvoorbeeld aan dat grote financiële problemen ontstaan door het complexe stelsel van toeslagen en inkomensvoorzieningen (Van Dooren, 2015).

Tot slot is het van belang om inwoners van de regio te betrekken in de regionale beleidsvorming en -uitvoering. Beleidsrichtingen en de daaruit vloeiende interventies gaat over het welzijn van de inwoners en het is daarom belangrijk om inwoners van Parkstad Limburg te betrekken. Het meenemen van het perspectief van de inwoners in diverse fases is onmisbaar (Evenhuis et al., 2020).

Literatuurlijst

Baarda, D.B., De Goede, M.P.M., & Teunissen, J.V. (2005). *Handleiding voor het opzetten en uitvoeren van kwalitatief onderzoek*, Houten: Stenfert-Kroese.

Belastingdienst (2022). Op 15 augustus 2022 ontleend aan: <https://www.belastingdienst.nl/>.

Bird, K. (2013). *The intergenerational transmission of poverty: An overview*. (CPRC Working Paper 99), London, UK: Chronic poverty Research Centre.

Bloome, D. (2017). Childhood family structure and intergenerational income mobility in the United States. *Demography*, 54(2), 541-569.

Bourdieu, P., & Passeron, J.C. (1977). *Reproduction in education, society and culture*. London, UK: Sage/Theory, Culture & Society.

CBS (2019). *Armoede en sociale uitsluiting 2019*. Op 14 juli 2022 ontleend aan: <https://www.cbs.nl/nl-nl/publicatie/2019/50/armoede-en-sociale-uitsluiting-2019>.

CBS (2020). *Armoedemonitor*. Op 22 september 2022 ontleend aan: https://dashboards.cbs.nl/v3/appArmoede_2020/.

CBS (2021a). *Opgroeien in bijstand. Wonen in een bijstandsgesin. Jaarrapport Landelijke jeugdmonitor 2021*. Op 14 juli 2022 ontleend aan: <https://longreads.cbs.nl/jeugdmonitor-2021/opgroeien-in-bijstand/>.

CBS (2021b). *Armoede en sociale uitsluiting 2021*. Op 14 juli 2022 ontleend aan: <https://www.cbs.nl/nl-nl/publicatie/2021/49/armoede-en-sociale-uitsluiting-2021>.

Cate, ten, A., Huijts, T., & Kraaykamp, G. (2013). Intergenerationele overdracht van risicogedrag - rookgedrag, alcoholgebruik en ongezonde eetgewoonten van ouders en hun volwassen kinderen. *Mens En Maatschappij*, 88(2), 150-176. doi:10.5117/mem2013.2.cate.

Dierckx, D. (2007). *Tussen armoedebelief en beleidsarmoede*. Leuven/Voorburg: Acco.

Diris, R., & Schils, T. (2017). *Voortijdig schoolverlaten in Zuid-Limburg: Analyse van risicofactoren*. Maastricht: Maastricht University.

Elias, M.J., & Haynes, N.M. (2008). Social competence, social support, and academic achievement in minority, low-income, urban elementary school children. *School Psychology Quarterly*, 23(4), 474. doi:10.1037/1045-3830.23.4.474.

Entwisle, D.R., Alexander, K.L., & Olson, L.S. (2018). *Children, schools, and inequality*. Routledge.

Evenhuis, E., Weterings, A., & Thissen, M. (2020). *Bevorderen van brede welvaart in de regio: keuzes voor beleid*. Den Haag: Planbureau voor de Leefomgeving.

Evans, G.W., & Kim, P. (2013). Childhood poverty, chronic stress, self regulation, and coping. *Child development perspectives*, 7(1), 43-48. Doi: 10.1111/cdep.12013.

Europees Instituut voor gendergelijkheid (2017). *Armoede en gender gedurende de levensloop, evaluatie van de uitvoering van het actieprogramma van Peking*. Op 5 oktober 2022 ontleend aan: https://eige.europa.eu/sites/default/files/documents/ti_pubpdf_mh0616074nln_pdfweb_20171204165148.pdf.

Finch, H., Lewis, J., Turley, C. (2014). Focusgroups. In: Ritchie, J., Lewis, J., McNaughton Nicholls, C., Ormstron, R. *Qualitative Research Practice, a guide for social science students & researchers*. Second edition. NatCen.

Franken, M., Van Houten, M., Lammersen, G., Mateman, H., Verweij, S. (2016). *Werk en inkomen: kennis en interventies geordend. Kennissynthese over methodisch werken, integraal werken en armoede en schulden*. Movisie.

Friedman, S. (2014). The price of the ticket: Rethinking the experience of social mobility. *Sociology*, 48(2), 352-368.

Guddens, C., Hage, A., & Noordermeer, M. (2020). Armoede is een complex probleem. *Sociaal Bestek*, 82(2), 20-21. Doi: 10.1007/s41196-020-0656-3.

Gustafsson, B., Katz, K., & Österberg, T. (2017). Residential segregation from generation to generation: Intergenerational association in socio-spatial context among visible minorities and the majority population in metropolitan Sweden. *Population Space & Place*, 23(4). <https://doi.org/10.1002/psp.2028>.

Hardus, S., Schellingerhout, R., Reudink, M., Van Gerwen, O.J., & Thewissen, S. (2022). *Verankering van brede welvaart in de begrotingssystematiek. Voortgangsrapportage van de drie gezamenlijke planbureaus*. Den Haag: CPB/PBL/SCP. PBL publicatienummer: 4861. Op 15 augustus 2022 ontleend aan: <https://www.cpb.nl/sites/default/files/omnidownload/PBL-SCP-CPB-2022-Verankering-van-brede-welvaart-in-de-begrotingssystematiek-4861.pdf>.

Harkness, S., Gregg, P. & MacMillan, L. (2012). *Poverty: The Role of Institutions, Behaviours and Cultures*. York: Joseph Rowntree Foundation.

Harper, C., Marcus, R. & Moore, K. (2003). Enduring poverty and the conditions of childhood: lifecourse and intergenerational poverty transmissions. *World Development*, 31 (3), 535-554.

Hoff, S. (2017). *Armoede onder kinderen—een probleemschets*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Hopman, M., & Jong, A. de (13 december 2019). *Ik ben meer dan mijn problemen. Een integrale aanpak voor kinderen met meerdere problemen in de thuissituatie*. De Kinderombudsman. Op 2 juni 2022 ontleend aan: <https://raad.oude-ijsselstreek.nl/documenten/ingekomen-stukken/20-017b-Kinderombudsman-Rapport-ik-ben-meer-dan-mijn-problemen.pdf>.

Hulme, D., Moore, K., & Shepherd, A. (2001). *Chronic poverty: meanings and analytical frameworks*. (Working Paper 2). London, UK: Chronic Poverty Research Centre.

Jacobs, B., & van der Velden, R. (2021). Exploring the uncharted waters of educational mobility: The role of key skills. Maastricht University, Graduate School of Business and Economics. GSBE Research Memoranda No. 016. <https://doi.org/10.26481/umagsb.2021016>.

Jansen, M. (2022). *Gezondheid: een publieke kwestie!* [afscheidsrede]. Maastricht University. <https://doi.org/10.26481/spe.20220715mj>.

Jansen, M., Schils, T., Leseman, P. (2021). *Sociaal-economische gevolgen van de COVID-19 crisis op leerlingen, kenniskaart deel 1*. Onderwijs OMT. Op 10 mei 2022 ontleend aan: https://www.onderwijsomt.nl/wp-content/uploads/2021/10/OOMT_socemo.pdf.

Kalthoff, H. (2020). *Opgroeien en opvoeden in armoede*. 3^e herziene versie. Utrecht: Nederlands Jeugdinstituut. Op 17 maart 2022 ontleend aan: <https://www.nji.nl/system/files/2021-04/Opgroeien-en-opvoeden-in-armoede.pdf>.

KansenKaart (2022). *Kansenkaart: in welke Nederlandse wijken hebben kinderen de beste kans om armoede achter zich te laten?* Op 3 september 2022 ontleend aan: <https://kansenkaart.nl/klasouderslaag-inkomen#6.5/52.287/5.285>.

Kellam, S.G., Wang, W., Mackenzie, A.C., Brown, C.H., Ompad, D.C., Or, F., Ialongo, N.S., Poduska, J.M., & Windham, A. (2014). The impact of the Good Behavior Game, a universal classroom-based preventive intervention in first and second grades, on high-risk sexual behaviors and drug abuse and dependence disorders into young adulthood. *Prevention science: the official journal of the Society for Prevention Research*, 15 Suppl 1(0 1), S6–S18. <https://doi.org/10.1007/s11121-012-0296-z>.

Kuiper, C. (2021). *Zeno's paradox, luisteren als het stil blijft* [Inaugurele rede]. Universiteit van Amsterdam. Landelijk Kennisinstituut Cultuureducatie en Amateurkunst (2020). *Gelijke kansen door onderwijs en cultuurparticipatie/-educatie, kennissynthese*. Utrecht.

Madern, T. (2015). *Op weg naar een schuldenvrij leven. Gezond financieel gedrag noodzakelijk om financiële problemen te voorkomen*. Utrecht: Nationaal Instituut voor Budgetvoorlichting.

McLeod, J.D., & Kaiser, K. (2004). Childhood emotional and behavioral problems and educational attainment. *American sociological review*, 69, 636–658. doi:10.1177/000312240406900502.

Middag, E. & Notten, N. (2022). *Intergenerationele overdracht van ongelijke kansen in Oost-Nederland, een verkennend onderzoek*. Zwolle: Windesheim. Op 22 september 2022 ontleend aan: <https://in02.hostcontrol.com/resources/6539d78b145ee4/798e0049b6/file-object/Intergenerationele%20overdracht%20van%20ongelijke%20kansen%20in%20Oost-Nederland%20-%20Middag%20&%20Notten.pdf>.

Moore, K. (2001). *Frameworks for understanding the intergenerational transmission of poverty and well-being in developing countries*. (Working Paper 8). London, UK: Chronic Poverty Research Centre.

- Muskens, M.M.E. (2019). *Hidden obstacles in education for students from low socioeconomic backgrounds*. [Doctoral Thesis, Maastricht University]. Maastricht University. <https://doi.org/10.26481/dis.20191115mm>.
- Najman, J.M., Bor, W., Ahmadabadi, Z., Williams, G.M., Alati, R., Mamun, A.A. (2018). The inter- and intra-generational transmission of family poverty and hardship (adversity): A prospective 30 year study. *PLoS ONE*, 13(1). Doi:10.1371/journal.pone.0190504 .
- Nys, K., & Van Cauwenberghe, A. (2019). Armoede zorgt voor een minder sterk sociaal netwerk. *Jaarverslag 2018 Departement Welzijn, Volksgezondheid & Gezin*. Op 14 juni 2022 ontleend aan: <https://dwvg.be/jaarverslag18/artikels/kristien-nys-en-van-cauwenberghe>.
- Reumers, L., Bekker, M., Hilderink, H., Jansen, M., Helderma, J.K., Ruwaard, D. (2022). Qualitative modelling of social determinants of health using group model building: the case of dept, poverty and health. *International journal for equity in health* (21:72). Doi: 10.1186/s12939-022-01676-7.
- RIGO (z.d.). *Transformatieparkstad*. Ontleend aan: <http://www.transformatieparkstad.nl>.
- Rijksoverheid (2020). Extra geld voor versterken gemeentelijke aanpak schulden en armoede. Op 13 juni 2022 ontleend aan: <https://www.rijksoverheid.nl/actueel/nieuws/2020/09/28/extra-geld-voor-versterken-gemeentelijke-aanpak-schulden-en-armoede>.
- Ročak, M., Hooijen, I., Schrijver, I. & Stoffers, J. (2021). *Nulmeting Regio Deal Parkstad Limburg, structurele monitoring Regio Deal Parkstad Limburg*. Heerlen: Neimed.
- Russel, M., Harris, B., & Gockel, A. (2008). Parenting in poverty: Perspectives of high-risk parents. *Journal of Children and Poverty*, 14(1), 83-98.
- Schrijver, I., Bruinsma-Müller, J., Stoffers, J. (2020). *Nieuwe start: kwalitatief onderzoek naar de factoren die kunnen bijdragen aan (re-)integratie op de arbeidsmarkt. Onderzoek in het kader van het project 4Limburg*. Heerlen: Neimed.
- Schouten, C.J. (2022, 12 juli). *Aanpak geldzorgen, armoede en schulden [Kamerbrief]*. Op 17 augustus 2022 ontleend aan: <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/kamerstukken/2022/07/12/kamerbrief-aanpak-geldzorgen-armoede-en-schulden>.
- SER (2021). *Werken zonder armoede*. Advies 21/10. Op 15 september 2022 ontleend aan: <https://www.ser.nl/nl/Publicaties/werken-zonder-armoede>.
- SER (Sociaal Economische Raad) (2017). *Opgroeien zonder armoede*. Advies 17/03. SER. Op 18 september 2022 ontleend aan: <https://www.ser.nl/nl/publicaties/opgroeien-zonder-armoede>.
- Serbin, L.A., & Karp, J. (2004). The intergenerational transfer of psychosocial risk: Mediators of vulnerability and resilience. *Annual review of psychology*, 55, 333-263.

Silverman, K., Holtyn, A.F. & Jarvis, B.P. (2016). A potential role of anti-poverty programs in health promotion. *Preventive Medicine*, 92, 58-61.

'S Jongers, T. (2022). Wie hard werkt komt er niet. Correspondent. Op 12 september 2022 ontleend aan: <https://decorrespondent.nl/13447/wie-hard-werkt-komt-er-niet/40322860682797-1baa57cb>.

Smith, C.A., & Farrington, D.P. (2004). Continuities in antisocial behavior and parenting across three generations. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 45(2), 230-247.
doi:10.1111/j.1469-7610.2004.00216.x .

Snedker, K.A., Herting, J.R., & Walton, E. (2009). Contextual effects and adolescent substance use: Exploring the role of neighborhoods. *Social Science Quarterly*, 90(5), 1272-1297.
doi:10.1111/j.1540-6237.2009.00677.x

Stephenson, E., King, D.B., & DeLongis, A. (2016). Coping process. In G. Fink (Ed.), *Stress: Concepts, cognition, emotion, and behavior* (pp. 359–364). Elsevier Academic Press.

Tates, K. (2010). Online focusgroepgesprekken als methode van dataverzamelen. *KWALON: Tijdschrift voor Kwalitatief Onderzoek in Nederland*, 15(2), 40-46.

Ter Weel, B., De Jong, G., & Muilwijk-Vriend, S. (2019, December). *Sociale ongelijkheid in Nederland: Inter-generationale ongelijkheid en hardnekkige lage inkomens*. SEO economisch onderzoek. Op 17 september 2022 ontleend aan: <https://www.seo.nl/publicaties/sociale-ongelijkheid-in-nederland/>.

UWV. (2020). *Sociaal minimum*. Op 27 maart 2020 ontleend aan: <https://www.uwv.nl/particulieren/bedragen/detail/sociaal-minimum>.

Vartanian, T.P., Buck, P.W., & Gleason, P. (2007). Intergenerational neighborhood-type mobility: Examining differences between Blacks and Whites. *Housing Studies*, 22(5), 833-856.
<https://doi.org/10.1080/02673030701474792>.

Van Dooren (2015, 20 maart). *Zorgenbrief aan staatssecretaris van Financiën over dwangverrekening toeslagen maart 2015 [brief]*. Geraadpleegd van <https://www.nationaleombudsman.nl/dossier/dossier-schulden>

Van der Hoff, M., Odekerken, M., de Wildt, R., Sondejker, F. (2021). *Duurzame aanpak van kinderarmoede. Verkennend onderzoek voor de gemeente Arnhem*. Utrecht: Verwey Jonker Instituut.

Van Dolderen, B., Stoffers, J., & Kleefstra, A. (2017). Delphi als onderzoeksmethode voor consensus en draagvlak [Delphi as research method towards consensus and support]. *Tijdschrift voor Begeleidingskunde*, 6(1), 24-30.

Van Ham, M., Hedman, L., Manley, D., Coulter, R., & Östh, J. (2014). Intergenerational transmission of neighbourhood poverty: an analysis of neighbourhood histories of individuals. *Transactions of the Institute of British Geographers*, 39(3), 402-417.

Visser, S. (2019). *Mechanismen van en interventies bij intergenerationele armoede: Een literatuuronderzoek*. Rijksuniversiteit Groningen. Op 16 september 2022 ontleend aan: https://www.rug.nl/research/portal/files/82391302/Rapportage_Literatuuronderzoek_mechanismen_en_interventies_Intergenerationele_armoede.pdf.

Wadsworth, M.E., Santiago, C.D., Einhorn, L., Etter, E.M., Rienks, S., & Markman, H. (2011). Preliminary efficacy of an intervention to reduce psychosocial stress and improve coping in low-income families. *American Journal of Community Psychology*, 48(3-4), 257-271.

Wildeboer Schut, J.M., & Hoff, S. (2016). *Een lang tekort. Langdurige armoede in Nederland*. SCP. Op 22 september 2022 ontleend aan: <https://www.scp.nl/publicaties/publicaties/2016/03/01/een-lang-tekort>.

Willson, A.E., & Shuey, K.M. (2018). A longitudinal analysis of the intergenerational transmission of health inequality. *The Journals of Gerontology: Series B*, 74(1), 181-191. doi:10.1093/geronb/gby059.

Wolbers, M. (2022). *Sociale daling neemt steeds meer toe*. Op 15 augustus 2022 ontleend aan: <https://www.socialevraagstukken.nl/sociale-daling-neemt-steeds-meer-toe/>.

Bijlage 1: Overzicht participanten focusgroepen september 2022

PARTICIPANT	NAAM	FUNCTIE	FOCUSGROEP
1 (#R1)	Prof. dr. Rolf van der Velden (emeritus hoogleraar)	Professor and program director Education and Transition to Work, ROA, Maastricht University	1
2 (#R2)	Prof. dr. Maria Jansen (emeritus hoogleraar)	Professor Bevolkingsgericht Gezondheidsbeleid in de Faculty of Health, Medicine and Life Sciences, Maastricht University	1
3 (#R3)	Dr. Minou van der Werf	Senior Researcher & Project Manager Brightlands Institute for Smart Society (BISS)	1
4 (#R4)	Prof. dr. Trudie Schils	Professor of Economics of Education Program leader Educatieve Agenda Limburg Department of Macro, International and Labour Economics School of Business and Economics, Maastricht University	1
5 (#R5)	Dennis Martens	Data-analist Nationaal Programma Heerlen-Noord	1
6 (#R6)	Ron Meyer	Programmadirecteur Alliantie Heerlen-Noord	1
7 (#R7)	Anoniem	(voormalig) directeur basisonderwijs	2
8 (#R8)	Anoniem	Mede-eigenaar fitnesscentrum	2
9 (#R9)	Anoniem	Inkomensconsulent gemeente in Parkstad Limburg	2

Bijlage 2: Achtergrondinformatie – Aandeel kinderen in bijstandsgezinnen

	LAAGSTE SCORE	HOOGSTE SCORE	VERSCHIL LAAG-HOOG
Landgraaf	8% (Abdissenbosch, Parkheide, Namiddagsche Driessen, Lauradorp, Waubach, Groenstraat, Rimburg. Overige buurten 10%)	10%	2%
Brunssum	4% (Vondelstraat, Langenberg en De Struiken)	12% (Op gen Hoes, Oeloven, De Eggen, Schuttersveld, Bouwberg en Kleikoelen)	8%
Heerlen	1% (Caumerveld en Douve Weien)	23% (Heerlerbaan-Oost)	22%
Kerkrade	8% (Eygelshoven-Kom, Hopel, Waubacherveld, Vink, Chevremont en Haanrade)	13% (Kerkrade-Centrum, Erenstein, Rolduckerveld, Holz, Nulland en Bleijerheide)	5%
Simpelveld	3% (Simpelveld, Hulsveld, Huls, Molsberg-Rodeput)	4% (Bocholtz, Bocholtzerheide, Prickart-Broek en Baneheide)	1%
Voerendaal	5%	6%	1%
Beekdaelen	4% (Amstenrade, Oirsbeek, Klein-Doenrade en Groot-Doenrade)	8% (Nuth, Tervoorst en omgeving, Vaesrade en gedeeltelijk Hommert)	4%

(RIGO, berekeningen op basis van microdata van het CBS, 2018).

Bijlage 3: Risicofactoren en Beschermende Factoren Intergenerationele Overdracht van Armoede

ANALYSE-EENHEID	RISICOFACTOREN	BESCHERMENDE FACTOREN
Persoonlijke factoren	Probleemgedrag, cognitieve en emotionele problemen (McLeod & Kaiser, 2004) Gezondheid (Willson & Shuey, 2018) Vroeggeboorte (Bird, 2013)	Goede sociale competenties (Elias & Haynes, 2008)
Familie-factoren	Psychische en lichamelijke gezondheidsproblemen ouders (Evans & Kim, 2013) Risicogedrag ouders (roken, drinken, ongezonde eetgewoontes) (Cate et al., 2013) (Financiële) stress (Middag & Notten, 2022) (Beide) ouders werken fulltime (Middag & Notten, 2022) of werken beiden niet (SER, 2017) Samenstelling huishouden (o.a. eenoudergezinnen) (o.a. Bloome, 2017; Harper et al., 2003; Visser, 2019; Kalthoff, 2020) Ongezonde eetgewoontes (Bird, 2013) en gebrek aan gezondheidsvaardigheden (Visser, 2019) Migratie-achtergrond (Visser, 2019) Klein, homogeen sociaal netwerk (van der Hoff et al., 2021)	Goede opvoedvaardigheden (Smith & Farrington, 2004) Investeren van menselijk kapitaal in opleiding (Middag & Notten, 2022) Interesse in activiteiten kinderen (Middag & Notten, 2022) Emotioneel en qua tijd beschikbaar voor kinderen (Middag & Notten, 2022) Goede relatie tussen ouders (Kalthoff, 2020) Goede relatie met ouders (Kalthoff, 2020) Geboren in een huishouden waar ouders getrouwd zijn (Harkness et al., 2012)
School- en opleidings-factoren	Onderadvisering (Middag & Notten, 2022) Laag opleidingsniveau (Bird, 2013; Kalthoff, 2020)	Ondersteunende schoolomgeving (Kellam et al., 2014)
Systeem-factoren	Maatschappelijke vooroordelen (Moore, 2001; SER, 2017) Ongelijke inkomens- en vermogensverdeling (SER, 2017)	
Buurt-factoren	Armoede in de buurt (Van Ham et al., 2014) Onveilige buurt (Kalthoff, 2020) Ontoegankelijke voorzieningen, bijv. door ingewikkelde of uitsluitende regelgeving (Moore, 2001) Laag voorzieningenniveau (Middag & Notten, 2022)	Positieve rolmodellen (Middag & Notten, 2022; Snedker et al., 2009) Heterogene samenstelling bevolking (Middag & Notten, 2022) Sociaal netwerk (Middag & Notten, 2022; Visser, 2019) Goede toegang tot voorzieningen en ondersteuning (Moore, 2001) Verbinding tussen verschillende sociale omgevingen (Landelijk Kennisinstituut Cultuureducatie en Amateurkunst, 2020)
Regio-factoren	Weinig/flexibel/laag opgeleid werk (Hulme et al., 2001) Gebrek aan werk in de regio (Visser, 2019) Beschikbaarheid van zorg (zorgkosten en fysieke afstand tot zorg) (Visser, 2019)	Divers aanbod van scholen (Middag & Notten, 2022)
Macro-factoren	Corona-pandemie (Jansen et al., 2021) Natuurrampen (Jansen et al., 2021)	

